

REVISTA ISTORICĂ

Anul XVI, N-le 7-9.

Iulie-Septembre 1930.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL :

- N. Iorga* : Originea intrării României în Tripla Alianță.
" " Cărți reprezentative în viața omenirii: II. Baroana de Oberkirch.
" " Biserica românească în 1809-10 (după documente nouă).
" " Originalitatea lui Virgiliu (comunicare comemorativă la Academia Română).
" " Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Terții-Românești (comunicare la Academia Română).
" " Pictorul elvețian Guillardmod și Români.
Dări de samă, Cronică și Notițe istorice de *N. Iorga*.

1930

TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ”. VĂLENI-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 25 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Anul al XVI-lea, n-le 7-9.

Iulie-Septembre 1930.

Originea intrării României în Tripla Alianță.

Până acum nu s'au extras din marea culegere de documente germană, *Die neue Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914* („Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, im Auftrage des Auswärtigen Amtes hggb. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme“), III, („das Bismarcksche Bündnissystem“), 1922, actele privitoare la intrarea României în Tripla Alianță.

Cred că aduc un serviciu reproducând aici pasagiile cele mai remarcabile:

1. Bismarck către Reuss, ambasador la Viena, Kissingen, 19 August 1883,

Schon jetzt möchte ich, mit Rücksicht auf den Besuch des Königs von Rumänien, die Frage vertraulich anregen, ob es nützlich und möglich erscheint, unsere Friedensliga mit Italien auch nach Osten hin zu erweitern und dadurch die Politik von Rumänien, eventuell auch Serbiens und der Porte in feste Bahnen zu leiten. Den festen Punkt jeder derartigen Kristallisation würde immer unser dauerndes Bündnis zu zweien bilden (p. 263).

2. Reuss către Bismarck, 21 August 1883.

Das Einfügen Rumäniens in diese Kette würde eine sehr fühlbare Lücke ausfüllen und die Friedensliga wesentlich verstärken.

Die Möglichkeit, Rumänien in den Bund hinein zu ziehen hält der Minister nicht für ausgeschlossen, und dürften allerdings die Besuche die dessen König jetzt an den Höfen von Berlin und Wien macht einen guten Anlass geben, der Frage näher zu treten.

Graf Karoly hat heute wie seine Vorgänger und mit der Genehmigung seines Kaisers an dem Gedanken einer

näheren politischen Beziehung zu Rumänien immer festgehalten. Wenn es auch genötigt war, der dortigen Regierung gegenüber öfters eine scharfe und aufsehende Sprache zu führen, so hat er ihr gegenüber doch immer daher betont, dass er jeden Augenblick, und wenn er dort nur das geringste Entgegenkommen¹ finden würde, bereit wäre in ein intimeres Verhältnis zu diesem Königreich zu treten, welches bei etwaigen von aussenher drohenden Stürmen doch schliesslich immer darauf angewiesen wäre, sich an Oesterreich-Ungarn anzulehnen.

Ganz abgesehen von dem lebhaften Widerstand aber welchen die russische Regierung den österreichischen Interessen in der Donaufrage entgegen setze, habe dieselbe auch niemals einen Schritt (darauf kommt es nicht an, die Frage ist ob man sie braucht, mit oder ohne Schritt; nota lui Bismarck) getan, der den Wunsch einer Annäherung hätte erkennen lassen. Ganz in Gegenteil sei bei rein politischen Anlässen wie bei der Thronrede des Königs im Jahre 1881 und jüngst bei dem Fest zu Jassy dort eine Haltung eingenommen worden die Oesterreich-Ungarn verletzen musste. Aber, ungeachtet dieses Verhältnisses, sei er, Graf Karoly, auch heute bereit sich den von Euer Durchlaucht angeregten Gedanken anzuschliessen. Er zweifle nicht dass Hochdieselbe eine Form finden (Bismarck: Was ist das: zu finden? Die Form ist gegeben) würden um das Hineinziehen Rumäniens zu ermöglichen. Das könne ja auch sehr gut geschehen (Bismarck: ja), selbst wenn Rumänien den Londoner Vortrag nicht annähme. Wie gesagt, er würde gern seine Hand dazu bieten.

Ob es möglich sei, Bürgschaften für eine solche Situation zu erlangen, sei allerdings fraglich (Bürgschaft heisst hier Verlässlichkeit und diese Eigenschaft ginge den Rumänen leider sehr ab; Bismarck: leider). Der König sei zu schwach, wenn er auch gewiss den ehrlichsten Willen haben werde, sein Wort zu halten. Sein Minister des Aussern sei wohl denkend, habe aber keinen Einfluss auf

¹ Notă: Der Ton und die Behandlung war mitunter geringschätziger als der Inhalt.

das Volck; Herr Bratianu allein könne sich dessen rühmen. Dieser Staatsmann müsse man daher für die Sache gewinnen, denn er allein könne vielleicht einige Bürgerschaft für die Befestigung des angestrebten Verhältnisses bieten. P. 265.

(Urmează un foarte important, dar prea lung pasagiu pe pp. 265-8.)

3. Raport al lui Bismarck, 8 Septembrie 1883.

(A vorbit, la 8 Septembrie cu Brătianu. El e gata a face legături cu Germania. Si în timpul războiului a fost pentru Austria. *E necesară granița Nistrului pentru România.* În Austria agenți rusești se dau drept Romîni. *Ștefan-cel-Mare a domnit asupra Basarabiei mai mult, dar și asupra Bucovinei.* Rusia nu s'a plîns de nimic, dar Austria a fost dură față de România. Admite o zăbavă în chestia Dunării. Dorește o alianță cu caracter ofensiv față de Rusia. Bismarck răspunde că nu se poate decît cea defensivă. Brătianu se teme să nu se facă apoi o înțelegere cu Rusia în dauna României. Austria, răspunde Bismarck, are interes să se înțeleagă cu ne-Slavii; Germania poartă interes Hohenzollernilor. Ea e gata să garanteze. Bismarck recomandă lui Brătianu ca, revenind de la Aix-les-Bains, să vadă pe Kalnoky. După aceia s'ar propune Împăratului Wilhelm „accesiunea” României la alianță. Germania s'ar oferi și ca mediatoare. Să se uite Brătianu la ce se petrece în Bulgaria. De ce-și trimete fiul la Paris? Rosetti e cunoscut ca francofil. Se amintește cazul Candiano. Agentul român la Constantinopol e rudă cu Cuza și Caragheorghevici. P. 268.

4. Reuss către Bismarck, 26 Septembrie 1883.

Kalnoky anunță că totul e gata. Brătianu cere un text. I se dă. Il aprobă. E vorba de un act defensiv. *Brătianu ceruse gurile Dunării.* Austria voia un articol contra unor „menées politiques”. Brătianu cere a se șterge, pentru lupta împreună, „commandement supérieur”. Spune că nu vor ști nici Camerele. Germania vrea numai o „alipire”: *beitreten?* El vrea o alianță „zu dreien”. Pleacă la București. Pp. 269-71.

5. Bismarck către Reuss, 28 Septembrie 1883.

Alianța în acest fel n'ar voi-o Rusia. Nu admite „în trei”. Șovinismul român s'ar putea întinde. *România ar cere granița Nistrului*. P. 273.

6. Reuss către Bismarck, 30 Septembre 1883.

Regele Carol cere neapărat în trei. *Ibid.*

7. Reuss către Bismarck, 1-iu Octombre 1883.

Primește rezervele. Se lasă afară cuvântul *sécurité*. Brătianu acceptă legătură numai în doi (cu Austria). El nu știe de legătura austro-germană. Kalnoky cere și prevederea casului de atac austriac contra României și vice-versa. „Er, der Minister, mache sich durchaus keine Illusion über die freundschaftlichen Gefühle Rumäniens gegen Oesterreich-Ungarn.” România vrea garanția lui Wilhelm I-iu. E o dovadă de ce cere regele Carol. Brătianu ar vedea o retragere a Germaniei. Și Impăratul Francisc-Iosif vrea o aderare a Germaniei. Pp. 274-6.

8. Busch către Reuss, 3 Octombre 1883.

Se așteaptă răspunsul lui Wilhelm. Stăruie să se lase afară pomenirea Rusiei. E bine să se facă legătura tot în doi. Pp. 276-7.

9. Busch către Reuss, 7 Octombre 1883.

Impăratul german nu vrea să se vorbească de Rusia și preferă legătura în doi. (P. 277).

10. Busch către Reuss, 8 Octombre 1883.

Să se vorbească de granița estică a Austriei. Dar e drept, spune Bismarck, că se poate face legătura cu Italia și Franța. Și, pentru România, Turcia, Bulgaria, Anglia. Se cumpănesc deci desavantajile. Bismarck nu vrea să se pomenească Rusia și refuză alte negocieri. Pp. 277-8.

11. Reuss către Bismarck, 10 Octombre 1883.

Kalnoky primește a se lăsa la o parte Rusia. Ministrul austriac pleacă la București. Pp. 278-9.

12. Saurma către Bismarck, București, 13 Octombre 1883.

Sturdza și Brătianu se văd neprețuit asigurați, în ce privește neatîrnarea. E un zăvor contra Rusiei! Și guvernul în interior se întărește. Sturdza spune că Rușii devin nesuferiți; cumpără ziare. „Die oppositionellen Häupter erhielten in diesem Augenblick so erhebliche

pekuniäre Subventionen von Russland wie nie bisher.“ Rușii sînt desperați. Va veni el pentru confirmare la Viena. Pp. 279-80.

13. Busch către Bismarck, 22 Octombrie 1883.

Romîniî primesc, cu schimbările lui. Kalnoky întrebă dacă e vorba de o legătură în trei ori de o „accesiune“. Înaintează o propunere pentru aceasta. „Die prinzipielle Zustimmung zur diessseitigen Akzession hat Seine Majestät bereits erteilt“. P. 280.

14. Busch către Bismarck, 25 Octombrie 1883.

Anunță că Impăratul vrea „accesiunea“. Se adoptă pentru alianță formula: „dans une partie de ses États limitrophe à la Roumanie“¹.

N. Iorga.

Cărți reprezentative în viața omenirii. — IV.

Revoluția franceză prin martori oculari

II.

Baroana de Oberkirch.

Nimic nu e mai interesant decît să se presinte paralel ce au văzut, simțit și apreciat asupra aceleiași serii de evenimente femei care nu s'au cunoscut ori abia au știut una de alta. Neașteptate potriviri se întîlnesc, datorită mai puternicei influențe a mediului asupra sufletului femeiesc, dar de atîtea ori icoana despre oameni și lucruri e alta din cauza spontaneității aceluiași suflet.

Din memoriile baronesei de Oberkirch publicate în limba franceză *Mémoires de la baronne d'Oberkirch*, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în două volume, ne privește cel din urmă, în care se cuprinde mai ales șederea la Paris în pragul Revoluției.

E o Alsaciană de origine, din țara cu datini deosebite, unde Consiliul superior, compus din magistrați, avea și dreptul de a judeca pe Suverani². A trăit pe lîngă familia de Württemberg, din care

¹ Cf. și A. Pribram, *Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns, 1879-1914*, I (1920), p. 321.

² P. 307.

face parte acel duce Carol, despre care ea spune că era „aşa de amabil de l-ar lua cineva şi fără preot“¹, şi a fost tovarăşa princezelor, mai ales a aceleia care, măritată cu zărghitul Mare-Duce Pavel, ajunsese, alături de dînsul, împărăteasă a Rusiei, ca să fie beneficiară, dacă nu complice, a uciderii acestui om anormal. A trăit pe la Strasbourg, şi cu stăpînii şi prietenii săi a petrecut la Mumpelgard-Montbéliard, unit cu Württembergul la 1723. Aici a văzut pe la Harpe, „om plin de ură şi de fierc“ (*haineux et bilieux*), pe părechea ruscască, urmărită de gelosia Ecaterinei, pe marchisul de Vernouillet, bastard al lui Ludovic al XV-lea, pe unii prinţi germani. Distracţii naive de provincie: hîrtii aprinse la nasul dormitorilor, lotto, şah. Mai tîrziu o legătură de amicitie uneşte pe această Germană francisată cu ducesa de Bourbon, inteligentă, vioaie şi originală, mama ducelui de Enghien, menit unei aşa de tragice morţi în şanţurile de la Vincennes supt gloanţele lui Bonaparte; soţul a furat-o de la mănăstire şi a părăsit-o şi ea se distrează călătorind, cîntînd din harpă, pictînd, ocupîndu-se de cronologia lui Lavater, de mesele învîrtitoare ale lui Mesmer, de misticismul exaltat care e în aicr.

Baroneasa creşte astfel spirituală, atîta de sănătoasă cît să i stea bine, capabilă de a spune în faţa unui compliment care-i face plăcere: „Nu pentru mine, Doamne!, *je le savais bien, du reste*“². Ajunsă la Paris, nu se mai deslipeşte de mierea ursului.

O farmecă teatrele: Opera, cu M-lle Grimard, Italianii, unde se joacă, pe un delicios subiect medieval, *Aucassin et Nicolette* de Sedaine şi Grétry, cu Madame Dugazon, Teatrul Nou, cel de fantezoşe italiene: *fantoccini*, Teatrul Beaujolais, cu „pantomime amestecate cu cîntec“. Ştie că sînt teatre scandaloase tot mai mult, şi ducesa de Bourbon era să meargă incognito la Porcherons. Urmăreşte pe musicanţi: Glück în luptă cu Puccini, pe dănţuitori: cei doi Vestris, tată şi fiu, Gardel. Vede *La Folle Journée*, cu Gustav al III-lea, aplaudat. Admiră pe acela care joacă singur comedia cu tipuri din toate ţerile. O încîntă zgomotul, strigăţele, şuierăturile. Conte de Albaret are musicanţii săi proprii şi dă cercetatele „concerts du jour“ în casa „cea mai veselă, mai amuzantă, poate, din tot oraşul“. Place foarte mult şi ecuietul engles Astley. „Anglomania face progrese imense. Vreau să fie Englesi cu orice preţ,

¹ P. 197.

² P. 131.

și această pretenție șterge la noi spiritul natal“ : bătrînul duce de Orléans, finărul conte de Artois, fratele regal, aprobă ; Ludovic al XVI-lea e hotărît contra. La cutare bal de copii se vede „frac engles de postav albastru, cizme răsfrînte, perucă de vizitiu“, fără spadă¹.

Lumea e nebună după mode. Se merge la Mlle Bertin pentru a-și face cineva o „pălărie țigănească“, *chapeau bohémien*. „Evan-taiștii“ cîștigă mult ; unul din ei „zugrăvește lucrurile *à la gouache* așa de nu-l va putea întrece nici Boucher, nici Watteau“, ceia ce e, cu voia nobilei doamne, cam tare. Regina caută, cu toată cochetăria ei, a opri risipa penelor. Se caută *rouge de Sèvres*. Bărbații se ieau la întrecere cu femeile, purtînd jiletce brodate cu „subiecte de vînătoare și lupte de cavalerie, chiar și lupte maritime“ ; nasturii, mari cît o piesă de șase livre, sînt portrete de cesari, de regi, miniaturi de familie, chipuri ale femeilor iubite.

Se fac multe vizite. Abia de rămîne vreme pentru a vorbi cu soțul sau a face corespondența. „Moda era mai ales pentru vizitele de dimineată. Alergau unii la alții, siguri de a nu se întîlni, dar era o furie.“ La dejunuri „n’au nimic a-și spune și aleargă după spiri“. La trei ceasuri dineurile scurte. „Înghiț, nu mai gustă“, zice un bucătar. Timpul *gourmandisei* a trecut. Masa e sumptuoasă, deschisă de *maitre d’hôtel*. Numai gluma poate reținea pe oaspeți ori plăcerea de a se găsi alături părechile. „Bărbații, de fapt, n’au vreme să mănînce și să beie.“ Se simte o plăcere pipărată să se meargă la restaurantul „șerănesc“, la *Chaumière*, unde se dă cremă, „fructe în mușchiu, floricele de cîmp și cuiburi de pasări la capete“.

Mai sînt saloane, dar mai mult pentru știrile curente, *nouvelles à la main* ; oamenii strălucitori, știind scrima conversațiilor, *les beaux esprits*, dispar.

În schimb se joacă mult cărțile ; și la balul reginei : *trente, reversis*. Se „decupează portrete“ și cu minile goale, fără foarfece : și scene întregi.

Magia, magnetismul, al lui Mesmer, unele și mai tari, sînt la modă ; Ledru, Bertin, dr. Thouvenel, Martinez, Pasqualis teosoful, St. Martin cu „Raporturile între Dumnezeu, om și univers“, sînt la modă. Se caută somnambulli. Se aleargă la ședințele „diabolice“

¹ Sînt și *concerts spirituels*.

ale fratelui mai mare al regelui, căruia i se prezice coroana¹.

În general, oboseală și urît. „C'est ennuyeux, mais cela m'amuse“, zice ducesa de Bourbon. Fiecare caută a se distruge în rafinare. „O, doamnă nu pronunțați acest cuvînt, că leșin“².

Din descoperirile științii se face un motiv inedit de distracție: astfel cetirea surdo-muților, descoperirile lui Montgolfier: la Strasbourg nacela arde, Blanchard face însă douăzeci și șase de zboruri, și mulțimea, la Frankfurt, îl duce în triumf. Se rîde pe socoteala ducelui de Orléans, care se arătase laș și la ciocnirea de la Ormesson, cînd, abia suit în mașină, se roagă să-l lase jos³.

Lumea pe care o întîlnim în aceste pagini naturale și vioaie, de o perfectă sinceritate, e de multe feluri.

Străina atît de răpede și de complect parisianisată a cunoscut pe eroii războaielor franceze din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: bailul de Suffren, contele de Estaing⁴. Ea a stat la masă cu fostul ambasador la Constantinopol, de St.-Priest⁵.

Din lumea femeiască, față de care nu e darnică în recunoașteri, d-na de Staël îi pare, ca și d-nei de Genlis, „urîtă, stîngace, mai ales *pregătită* (*empruntée*). Nu știa ce face cu dînsa și se găsia foarte ne la locul ei, vîzîndu-se în mijlocul eleganței de la Versailles“, — pe cînd ce frumos, „perfect frumos“, și bine crescut soțul suedes! E o parvenită, la care „Genevesa se vede prin soția de ambasador“, prin femeia superioară; mama ei e „cea mai detestabilă pedantă de pe lume“; baroneasa nu uită că Necker și-a început cariera ca simplu casier la bancherul Thélusson: în societatea ei e „detestat“ pentru „răul pe care l-a făcut cu sistemele lui“⁶. O enervează d-na de Genlis, „femeia cu sistem“, cu harpa și pretențiile ei: „regentează, vorbește, cîntă, perorează, administrează fiecăruia mustrarea lui“. „Femeie masculină“, care „rotunjește brațele, strînge gura, iea un aier sentimental, o privire ana-logă și mișcă degetele“⁷. Rîde de văduva filosofului Helvétius în

¹ P. 66.

² P. 247.

³ Pp. 123 și urm., 135-6, 317-8.

⁴ Pp. 249-51, 285.

⁵ P. 256.

⁶ P. 255.

⁷ Pp. 60-1, 209-10, 260-1.

mijlocul pisicilor ei¹. În schimb, și cu dreptate, cât îi place d-na de Lamballe: „dulce, bună și îndatoritoare, incapabilă de un gând rău“²!

Dintre bărbați, după importanța lor, Rousseau e și el urit pentru „principiile“ lui, care nu pot fi decît „detestabile“. „Avea cel mai grozav (*affreux*) caracter, și de sigur e ființa cea mai bizară și cea mai ingrată de pe lume“; în cărțile lui, stil fermecător (*enchanteur*), dar ce primejdie pentru morală! O doamnă-l numește „un cuistre“ și cutare German crescut după principiile din *Émile*—Rousseau însuși, căruia-i e presintat, spune: „atîta mai rău“!—s'a deprins a spune la toți pe nume, a face grobienii și a bate servitorii³. Beaumarchais, care merge la mătușele regelui și face muzică cu regina, autorul la modă, de care lumea se teme și pe care-l visitează și d-na de Bourbon, îi impune cînd îl aude spuind, vanitos și căpăținos: „Cînd vreau un lucru, totdeauna îl am“⁴. Ce despreț însă pentru hîdul, umflatul, cinicul Mirabeau, „acest om așa de stricat (*libertin*) și așa de pervers în toate“⁵! La Harpe e un *méchant esprit*⁶. Dar năcazul cade mai puțin pe Marmontel, autorul nuvelor „filosofice“ și morale: „Mușca unde putea, totdeauna ca să se apere, nu ca să înceapă“; dar conversația lui e plicticoasă și cu plăcere presintă ca versurile care-l zugrăvesc ca pe un pedant greoiu, urlător, neînțelegător pentru pictură, surd pentru muzică și rîvnind la gloria unui Racine:

Ce Marmontel, si lent, si lourd,
 Qui ne parle pas, mais qui beugle,
 Juge la peinture en aveugle
 Et la musique comme un sourd.
 Ce pédant à si sotté mine
 Et de ridicules bardé
 Dit qu'il a le secret des beaux vers de Racine:
 Jamais secret ne fut si bien gardé⁷.

¹ Pp. 213-4.

² P. 131.

³ Pp. 113, 158-9.

⁴ P. 262.

⁵ P. 129.

⁶ P. 244.

⁷ Pp. 204-5, nota.

Cum aparenta elegantă, dulceața suspinătoare cîștigă această inimă de femeie foarte femeie, și în ce privește literatura, idealul ei e de Florian, paj de la cinsprezece ani, căpitan de dragoni, *écuyer* al d-nei de Lamballe, favorit al d-nei de Bourbon care-și face o pălărie după *bergeries* ale lui, și el îi dedică ei pe *Booz*. „D. de Florian are spiritul care străbate, căci e totdeauna plin de inimă... E devotat ca o femeie... Unul din spiritele cele mai drepte (*meilleurs esprits*) și din inimile cele mai perfecte ce cunosc“. Mai ales că i se știu iubirile: pentru o femeie „en puissance de mari“, pentru fata unui arhitect orb care devine Estela, Galathea lui. „La oțetele lui nu e niciun lup¹.“

Sînt și între nobili figuri frumoase: a lui Biron, descendentul celui executat supt Henric al IV-lea, care vrca ca acest necredincios față de rege să fie șters dintre strămoșii săi și care răscumpără pe amiralul Rodney, închis pentru datorii, ca ducele de Angoulême, care face o fabrică de porțelană². Atinge delicat situația adoratorului fără speranțe al Mariei Antoinette, baronul de Bezenval: „i se atribuie mult credit asupra spiritului reginei“; de și fără instrucție, e fin și povestește bine³. University Library Cluj

Limba ei ascuțită nu cruța ridiculele ducelui de Orléans, cu arcadele neisprăvite la Palais Royal, unde a vrut să imite piața Sf. Marcu și unde se adună „cei fără treabă și purtătorii de vorbe“, *les oisifs et les novellistes*. Se zice *Palais-Marchand, prévôt des marchands, Je cherche des loques à terre* („locataires“) același care-și caută chiriași negustori. Fiul, de Chartres, e socotit odrasla lui de Montfort, și el zice însuși „al vizitiului Montfort“⁴. Iubita, morganatica lui d'Orléans, d-na de Montesson, se rostogolește pe florile de crin și pe mantie de hermină, cu papuci spârți și ciorapi de bumbac⁵. Baroneasa admiră însă averea ducelui de Penthièvre, care a vîndut Rambouillet regelui cu optsprezece milioane, dar își cercetează nesfîrșitele moșii cu case „admirabil montate și ținute“: e așa de darnic de-i zic: *l'aumônier*⁶. Și ce copil delicios e d'Enghien la patrusprezece ani⁷!

¹ Pp. 116-117, 132, 194, 204, 206-7.

² Pp. 128 și nota 1, 212.

³ P. 81.

⁴ Pp. 54, 82, 149.

⁵ P. 60.

⁶ P. 115.

⁷ Pp. 186-7.

Dar lumea accasta de sus e cheltuitoare: se pot risipi 24.000 de livre pentru o Fête-Dieu¹. E la discreția cîte unui ministru conrupt ca abatele Terray, spînzurat în efiegie la 1787, pe scările căruia papagalul strigă neconținut *au voleur*²! E veșnic gata de încrucișat spada: un șambelan al regelui Suediei, în vizită, e ucis în duel de la Marck³.

Regele, despre care mareșalul de Richelieu spune că „iubește poporul“, e primit cu aplause la Operă⁴. Cu toată afacerea Colierului, datorită ușurătății lui Rohan, care în „*...*“, spune Alsaciana, e foarte popular în Alsacia, regina e pentru ea nevinovată, sacră (la Strasbourg se bat *louis* cu inscripție insultătoare)⁵. Mecanismul presintării la Curte îl cunoaștem: se cer titluri din 1399, grade de favoare se cuprind în formulele: *par ordre, par grâce, dans les carrosses, honneurs du Louvre, cousins du roi, tabouret*. E onoare supremă întrarea cu patru cai, cu imperiala de catifea roșie, cu galerie aurită, sărutarea de rege, dreptul de a se drapa. Cînd apari înaintea Suveranei, trebuie să dai cu piciorul în coada rochiei, să faci cele trei reverențe, să scoți mînușa, să simulezi sărutarea rochiei. Regele sărută pe ducese și pe soțiile verilor⁶. Fetita lor e „*froissată*“ dacă i se spune că e drăguță: cum își permite cineva a-i recunoaște un lucru pe care-l știe ea, de altfel, prea bine: „*Je suis charmée que vous me trouviez ainsi, mais je suis étonnée de vous l'entendre dire*“⁷. Delfinul, în trăsura lui cu oglinzi și pietre scumpe, atrage priviri de simpatie. E spiritual, senin, egal: se roagă ca Dumnezeu să-i dea și hogăție, dar și înțelepciune. De și i se recomandă a zice, nu: *je veux*, ci: *nous voulons*, e așa de modest. Sufere pedepse pentru altul: „*Eu oare trebuie să acuz pe cineva?*“⁸. Conte de Artois, cel sturliubatec, îi pare doar un „*caracter deschis și franc*“⁹. Reserve numai pentru cutare din mătușile regale, bigota Madame Louise, care nu vrea

¹ Pp. 69-70.

² P. 311.

³ Pp. 129-30.

⁴ Pp. 55, 74. Include femeile stricate, la S. Michel, p. 218.

⁵ Pp. 163, 299. În „*bosquet d'Apollon*“ cu d-na de Polignac, p. 49.

⁶ Pp. 91-6.

⁷ P. 289.

⁸ Pp. 119-20, 122, 192-3.

⁹ P. 154.

drepturi pentru protestanți¹. Ducesa de Bourbon face paturi la spital².

Dintre străini, Gustav al III-lea al Suediei apare, oaspete sever, păzindu-și strict incognitul, îmbrăcându-se prost, câștigînd prin „filosofia“ lui, prin îndrăzneala de a merge la *Mariage de Figaro*, piesa căutată și temută, aplausele Parisienilor. Și el este superstițios și și-a auzit de la o prezicătoare menindu-i-se moartea apropiată³. I s'a vorbit prietenei Marii Ducese Moștenitoare de Împărăteasa Ecaterina, de legăturile ei cu ambasadorul frances, de Ségur, de dorința de a avea lângă dînsa pe spiritualul principe de Ligne. Dar o interesează mai mult creșterea copiilor lui Pavel și ai Mariei: Constantin cu valetul și dădaca greci, ca pentru un viitor împărat bizantin, planul de a-i duce pe amîndoi în Crimeia contra voii părinților⁴. D-na de Oberkirchen a văzut pe frumoasa Valeria de Krüdener, care va vrăji mintea Țarului Alexandru I-iu cu misticismul ei: e fata contelui de Wittinghoff și nepoata generalului Mûnich, cel cu „ponturile“ moldovene din 1738. Merge la ceaiuri rusești și întîlnește pe d-nele Galițin și Golovchin⁵.

Din Germania cunoaște pe fratele lui Frederic al II-lea, prințul Henric de Prusia, mic, urît, leneș și spiritual⁶. Cu scrisoare de la marchisul de Anspach, cel care ținuse la el atîta timp ca pe o princesă pe Mlle Clairon, artista, apare Lady Craven, aceia care a cercetat și Țara-Românească supt Nicolae Mavrogheni și a descris călătoria ei în Crimeia și la noi. Divorțată de patrusprezece ani, cu șapte copii, e frumușică, de „o intimitate delicioasă“; ea stăpînește așa de mult pe marchis, că nu poate să steie trei zile fără dînsa⁷. O altă Engleză ciudată e bigama ducesă de Kingston, care sfîrșește într'o ridiculă intrigă cu șarlatanul albanes Warta⁸.

Se simte cît de puțin și în saloanele cutreierate de eleganta tînără străină vijelia care va îneca sau împrăștia întregă această societate? Nu se poate zice că, sus, e o complectă nesimțire față

¹ Pp. 318-9.

² P. 69.

³ Pp. 82-5.

⁴ Guvernanta e d-na de Lieven; pp. 161-2, 170.

⁵ Pp. 187-8, 209, 327-8.

⁶ P. 136.

⁷ Pp. 164-5, 202-3, 205.

⁸ P. 279 și urm.

de mulțimile care se vor scutura sălbatec de toți acești sătători parasiți. În cutare iarnă grea, la Parlament, în casele bogate se fac jocuri pentru săraci. Doamne mai merg să mănince la țară, și din snobism, pîne neagră și ouă. Dar spiritul american pătrunde: marchisul de Chastellux își descrie călătoria peste Ocean¹. La Tuilerii apar trupe de agitatori cu pancarte „contra Curții, finanței, burghesiei și clerului”². Prezicătorii văd sînge în negurile de viitor care se luminează puțin numai pentru dîșii³.

Ca și d-na de Genlis și această înfățișătoare a veselului secol al XVIII-lea va pierde totul în revoluție. Închisă, ca și soțul ei, va fi liberată numai la moartea lui Robespierre. Împărăteasa Maria îi va destăinui oribila moarte a soțului ei, dar n’o va chema la dînsa. Biata femeie părăsită de toți va muri la 16 Iunie 1803.

Biserica românească în 1809-10

— după documente nouă —

În *Arhivele Basarabiei*, II, 2, unde se dau „ponturile slujbii v milor” pe anul 1807 (e vorba și de vămile interne; și „vinurile de la Nicolifăl”, p. 140. Se adaugă unele legături cu consulatele. La pagina 151, în 1812, din Iași, un doctor Stavrachi Moscu, nepotul Vistierului Hagi Moscu), se publică, de d. T. G. Bulat, scrisoarea exarhului Gavriil pentru hirotonisirea la Iași, în 1810, a episcopului Dimitrie Sulima.

Acest „profesor protoiereu văduv” de la Nicolaev, fost și prefect la Ecaterinoslav, era recomandat pentru Bender și Acherman, care, cu Ismailul și Chilia, dădeau patruzeci de biserici (foasta provincie din războiu a lui Gavriil). Pentru întreținere ar fi avut Golia, unde stătuse și Ambrosie de Ecaterinoslav și care era năpădită de mireni: s’ar fi servit și mai departe veniturile la Vatoped, de care se țin și Răchitoasa, Mira, Bărboiul, Adormirea din Focșani și Adormirea din Galați. Să se desființeze Mitropolia Proilavului, al cărui vechiu titular plecase la Constantinopol, iar cel nou, Chiril, rămăsese ca pensionar în Rusia, la

¹ P. 325 și urm.

² P. 72.

³ P. 332 și urm.

Dubăsari, în același timp al războiului, după ce Oceacovul său se alipise la Imperiu (pp. 155-8). Gavriil arată, în alt memoriu, și, felul cum, din părți deslăpitate de la Buzău și Rădăuți, ca și din teritoriul anexat de Rusia, s'a făcut acea Mitropolie (p. 155).

Întăiu, Gavriil propusese pentru Basarabia pe vicariul de la Iași, pe învățatul profesor de filosofie, fost și la Chiev, Metodie, ori pe „un arhimandrit din Moldova“ (p. 156). Propunerile definitive ale lui fură acceptate de guvernul rusesc (pp. 156-7). Tunderea ca monah a lui Daniil-Dimitrie se face la 5 Iulie 1811, iar hirotonisirea la Mitropolia din Iași (pp. 157-8). Slujiseră, pe lângă exarh, Meletie de Huși și Grigorie de Ierapole (p. 159).

D. T. G. Bulat se ocupă și de așezarea la București a Mitropolitului Ignatie al Artei (aflător la Petersburg) în 1809; fostul Mitropolit Dosoftei Filitis fu îngăduit să se stabilească, nu în Moldova, la Dobrovăț, după primul ordin (p. 170 și urm.) sau în Rusia, ci la Aninoasa, unde-l caută, în 1810, doctorul Gheorghe Schină; apoi el trece la Tîrșor, bolțile de la Aninoasa făcându-i rău (pp. 160 și urm., 174). El era privit de Ruși ca „depărtat de la ocîrmuirea Bisearecii Valahiei“, și anume întâiu de sinodul din Rusia (la 29 Noiembrie 1809; țerile noastre erau privite ca anexate) „pentru neîmplinirea datoriei sale spre buna întocmire a Sf. Bisearici“ (pp. 161-2): nu trimesese „catastifurile“ lăcașurilor muntene și nu organizase, după sistemul rusesc, un consistoriu. Înștiințarea către dînsul e din 2 Ianuar 1810 (p. 163). Socoteala i se iea de doi boieri și de arhimandriții Visarion de la Cotroceni și Gavriil de la Sf. Gheorghe (pp. 166-7). Se raportează despre schimbare și de către episcopii Iosif de Argeș, Costandie de Buzău și Nectarie de Rîmnic (pp. 168-9). Se aduc hîrțile lăsate de Dosoftei la Brașov (p. 169).

Pentru primirea la București a lui Ignatie, p. 175 și urm. „Neștiința limbii și a obiceiurilor“ din partea lui trebuia să se îndrepte de Vlădica Iosif, socotit ca un „coadiutor Mitropoliei Valahiei“ (p. 176, no. XX). El e presintat ca „arhieru de încredere, caracter bun și iubitor de rînduiala și frumuseța cea bisericască și care mai știe și limba greacă“ (p. 184). I se cedează lui Ignatie banii patentei (p. 177, no. XXI). Încă din toamna lui 1808 Gavriil îi dase această situație (p. 177).

Dar, arată d. Const. N. Tomescu, în altă serie de acte, Gavriil fu acela pe care Rușii îl rugară să caute de Mitropolia

munteană, Ignatie fiind lăsat în locu-i la Iași (p. 178). La 22 Mart exarhul îi și scrie, grecește, în acest sens noului numit, care rămânea să fie pomenit, după Sinodul rusesc, în al doilea rând (pp. 179-80). La București era să fie „exarhiceasca dicasterie“, iar la Iași numai un „birou exarhicesc“.

Era de fapt unirea bisericească a Principatelor supt direcția sinodală rusească. Și în Serbiu se încercau aceleași mutări oficiale (pp. 182-3). Gavriil avea și „conducerea lucrărilor politicești ale Divanului“ muntean (p. 182). Divanul îl și ceruse. Era vorba chiar ca Ignatie să treacă la Sîrbi, dar din Petersburg se obiectează, în Maiu, că un Grec, necunoscător de limbă, nu poate fi acolo, pe cînd la București Ignatie se poate folosi de greceasca lui. Deci să rămîie în Muntenia, iar Gavriil să păstreze un drept de control acolo (pp. 182-3).

D'înainte, încă de la 14 April, Gavriil se declara împăcat cu această părere. Cu afit mai mult, cu cît episcopii moldoveni, în lipsa lui, ar fi înmulțit, peste hotărîrea ce lăsase, numărul preoților (p. 184). Așteaptă însă vremea cînd s'ar despovăra prin numirea unui episcop pentru Basarabia. Această părere o comunică el și lui Ignatie, în scris și prin secretarul acestuia, Mostras (p. 185).

Ce voise să facă arhiereul cîmpulungean, pentru unirea Bisericii noastre, stricase ordinul împărătesc.

N. Iorga.

Originalitatea lui Virgiliu

— Comunicare comemorativă făcută în ședința Academiei Romine de la 24 Maiu 1930 —

Într'un timp cînd internaționalismul dorit și cultivat de frica unui războiu se presintă adese ori în formele cele mai antipatice e o bucurie să se vadă că toate națiunile, reverente față de senina și solida, marmoreana cultură clasică latină, se unesc pentru a serbători, fiecare după gustul și după amintirile ei, pe cîntărețul cîmpiilor și gloriilor romane, pe Virgiliu.

La noi această comemorație poate să aibă într'o măsură mai mare decit la alte popoare un caracter legat de ceia ce simțim. Căci, cu toate amestecurile, pe care nu le tăgăduim, dar sintem nespus de mîndri că, în ciuda lor, am păstrat în limbă ca și în gînd, în atîtea obiceiuri, făptura romană, avem făptura de țerani și de ostași romani.

Dar Virgiliu a scris înainte de toate pentru aceste două elemente ale vremii sale : plugarul și luptătorul.

Privit astfel, în legătură cu toate realitățile naționale din vremea sa și cu tot ceia ce aceste realități au putut să devie după dînsul, poetul de lingă Mantova poată să apară oarecum, după atîta ce s'a scris despre dînsul, și într'o lumină nouă.

Mi se va ierta această încercare mie care, și istoric, de curînd, al antichității romane, am poate și depărtatul titlu de a fi fost menit presintării chiar a literaturilor aceluî timp, sarcină pe care am cutezat s'o schimb pentru alta mai largă și mai grea. Dar ea nu m'a făcut să uit lecturile latine în care mi-am format tinerețea, și mă simt de aceasta și acum.

I.

Virgiliu din *Georgice* și din *Eneidă* n'a început cu figura lui definitivă. El a fost îndreptat spre această misiune și s'a format pe incetul, supt influențe străine, pentru dînsa, fără a părăsi însă notele adînc romane, popular romane ale spiritului său.

Tinărul „jeran“, aș zice mai bine, pe românește, „răzeș“, a fost întăiu, cum era firesc pentru temperamentul său blind, un cucerit de cetirile sale grecești, un inteligent copist al lui Teocrit, Bion și Moschos. De acolo Eclogele, Bucolicele lui, grecești în nume ca și în spirit.

Ele rămîn în marea operă a poetului. Dar nu pentru nomenclatura de împrumut, nu pentru moravurile de imitație, care pe noi ne desgustă, pentru sentimentalitatea tardivă, voită, care a trebuit să înlocuiască un vechiu sentiment instinctiv. Virgiliu a fost în adevăr pentru bucolicii Siciliei elenice ceia ce Delille, Gessner și Florian au fost pentru idila virgiliană, ceia ce Rousseau din „Confesiuni“ a fost pentru Fericitul Augustin. Rafinații Romei l-au putut aprecia, precum rafinații noștri după ceia ce cred ei ultima modă a Parisului aplaudă orice violență de stil modernistă.

Dar cîntărețul lui Tityrus și al lui Menalchas, păstori de capre neexistenți în Sudul italian, de voinică transhumanță în grupe, a vrut un lucru, pe care l-a realizat, și aceasta-î face valoarea. A vrut ceia ce la noi voia un Ienăchiță Văcărescu și un Conachi, cînd imitau în românește pe Metastasio și pe Atanasie Cristopulo : să arăte că și în limba latină, care nu se încercase în dulce-

găriile la sunet de fluier se poate face ca și în limba celei mai glorioase literaturi.

II.

Dar ocrotitorii, cei cari încunjurau pe tinărul Octavian, biruitor acum asupra lui Antoniu și împăciuitor al ordinii romane, în cetate și afară, l-au rechemat la o datorie națională și de Stat. Ei i-au pus înainte nevoia de a reface moral o nație tulburată de discordii civile, de a da claselor de sus, rechemate la țară, și nu numai la vilele servite de sclavi, ci la adevărata viață țărănească romană, de oameni liberi, ostași neobosiți ai cîmpului, o societate atrasă de viața plăcută a unei metropole mîncate moral de obiceiuri străine. De aici aparența așa de romană, cu toate modelele pe care de sigur le-a avut, cu tot titlul grecesc pe care-l poartă, cu toată împodobirea mitologică, luată de Greci, de care se servește pe alocuri, a *Georgicelor*.

Ea trăiește prin netăgăduitul spirit practic al micului moșier de pe Mîncio, în luptă cu centurionii cari-și făceau plătitte pe pămînt străin serviciile politice.

O adevărată carte de învățătură, cu care se poate lucra, ca acelea pe care le cerea și Romînii din Ardeal, în secolul al XVIII-lea, guvernul iosefin al Austriei.

Încă din dialogurile siciliene se putea simți cit de obișnuit era copilul de la țară cu înfățișarea lucrurilor de care în cei d'intăiu ani fusese neconținut încunjurat, „maslinul palid“ (*pallens oliva*), „gingașa viorică“ (*mollis viola*), „crinii înalți“, „fagii lați în ramuri“ (*patula fagus*), merele cu puf, prunele ca de ceară. Aspectele generale de natură, „riurile ce curg între văi pietroase“, cele de supt plop și cele dintre papuri, pădurile de frasini. El simte taina sfîntă a tăcutei înserări ca și a răcoroaselor zori:

Abia răcoroasă plecase din cer umbra de noapte,
Frigida vix coelo noctis decesserat umbra.

A urmărit cu ochii jocul porumbeilor, a zărit turturica de pe ulm, l-a oprit șopirla din spină și urechile au cules cîntecul strident, supt soarele înfocat, al greierilor din mărăcină:

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

A simțit plăcerea de a-și sătura setea în izvoarele clare, de a se lăsa prins de somn în pajiște:

Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.

Și acolo, în ciuda modelului „sîracusan“ pe care vrea să-l în-
treacă, l-a pătruns un sentiment de care, chiar dacă scenele fu-
nebre apar pe vase adesea, clara Grecie veselă a rămas străină
și pe care Roma l-a moștenit de la Etruscii de proveniență
asiatică, totdeauna cu gîndul la cele din adîncurile pămîntului:
superstiția, sentimentul amenințător al altei lumi, grija de a o îm-
păca prin acte de ritual ridicule și adînc importante. Dacă dintre
zeii Lațiului el știe numai de Silvan, în schimb el crede — nu se
face a crede — în sensul stejarului trăsniț, al cioarei de pe copac,
al cîntecelor care scoboară luna din cer, al vrăjilor care mută
clăile de grîu, care rup șerpii în două; el vorbește de vircolecii
și de staffii. El știe ce valoare poate să aibă cenușa zvîrlită peste
cap în ape.

Melodii rurale îi cîntă în urechi și se leagă în refrenuri :

Incipe magnalia mecum, mea tibia, versus,
Ducite ab urbe domum mea carmina,
ducite Daphnim.

Misiunea cea nouă o va împlini *religios*, — „întăiu să ne în-
chinăm zeilor“, — apoi disciplinat ca un ostaș, care înțelege lupta
și țintește la glorie — *divina gloria ruris*. În lupta cu o materie
care ni se pare grea nouă, specializații, dar nu era așa nici pentru
poet, nici pentru cetitorii lui, vechi gospodari ca și dînsul, el
frămîntă, iarăși, *poesia continuă a realităților cunoscute*.

Aspecte de natură și aici: „sălciile sunînd din gălbuia frunză“
(*glauca sonantia fronde salicta*), furtuna care cu „imensa năvală
de ape“ distruge secerișurile, plînsul de vînt al pădurilor și al
țermului :

Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.

*Un adînc element uman se amestecă veșnic în acest poem di-
dactic care e un manual de luptă, o carte de războiu. Omul care
se trudește și biruie, care se bucură și agonisește. Dar și omul
privit cu frățescă duioșie în ocupațiile lui umile. Dante va re-
presinta cu mai multă bogăție într'o lume mai creștinește simți-
toare această notă. Astfel carăle pline ce se întorc seara la ele
acasă, femeia care lucrează cîntînd — *longum cantu solata labo-
rem*—, fetele care noaptea lucrează la pînză, — *nocturna carpentes
pensa puellae*. E bucuria întîlnirii copiilor, cari se prind de gît
ca să fie sărutați: *dulces pendunt circa oscula nati*. Și, alături,*

până și jalea păsărilor care, în pădurile ce se taie, își pierd cînturile.

Și aici e loc larg pentru superstiții: Vesta, zeii *indigetes* cer îndeplinirea unor rituri arhaice, nu ca divinitățile de împrumut. Ceres pretinde să i se dea, de copii, daruri de lapte și miere; Bacchus grecul se cîștigă *latinește* cu versuri de glumă cîntate supt măști, care se pun și pe copaci. Vremea se va prezice după porcii cari ieau în gură finul, după strigătul cucuvăii, după al corbilor, după adunarea păsărilor pe cîmp. Și, cînd va vorbi de moartea lui Cesar, poetul poporului, care a învățat de la Etrusci toate spaimele, va înșira soarele înroșit, cîinii „obsцени“, păsările *importune*, vuietul Etnei, tremurul Alpilor, pădurile vorbind din adîncuri, animalele cu glas, pămîntul ce crapă, statuile care plîng, riuri care se opresc și riuri care se revarsă, fîntîni pline de sînge, stafii și lupi pe drumuri, fulgere din senin și comete.

De tot pămîntul Italiei îi e drag, și el salută „marea maică a grînelor, țerna lui Saturn“, *magna parens frugum, saturnia tellus*. Va pomeni de grădinarul asiatic, din Korykos, mutat în Calabria, și de nebunele lui iubite. Dar nici alte părți ale stăpînirii romane nu-i rămîn neștiute. Va vorbi de Rinul „leneș în șerpuire“ și iată-l ajuns — nu s'a băgat de samă în destul — la *înseși locurile noastre*.

El știe, într'o vreme cînd abia se împrăștiase primejdia dacă, împotriva căreia voise cîndva să pornească și Cesar, de Geții din țara lui Orfeu de lângă Ebru (IV, v. 463), dar mai ales de „neamurile scitice“ lângă „Istrul tulbure, mișcîndu-se în galbene nisipuri“. Zăpada e acolo înaltă — recunoaștem Scitia Minoră cîntată de durerea exilatului Ovidiu —; cară străbat marea înghețată. Vinul se taie cu securea. Cerbi opriți de iarnă se prind cu sîrme. Oamenii se îmbracă în cojoace și, pentru a se încălzi, barbarii beau vin și zamă de *sorbi* (III, no. 104-5). Și stepa scitică, unde „aprigul (*acer*) Gelon, fugînd în Rodope (*sic*), bea lapte de cal închegat cu sînge, face parte din cunoștințele aceluia care nu călătorise încă.

Poetul e acum un om format, și gîndul lui se înalță așa de sus, pe alocurea, ca al lui Lucrețiu. Cu putere epică presintă el furia iubirii în natura întregă, războaiele în aier ale albinelor, zvônul lor cînd sint bolnave, asemenea cu austrul în păduri, cu apele mării în reflux, cu vuietul de foc al Iadului. Moartea nu-l sperie; numai omul se duce; neamul, casa, rămîn:

At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus et avi numerantur avorum.

Și, privind meșteșugul albinelor, el nu-l atribuie instinctului bietelor gize, ci puterii divine care insuflă și conduce toată lumea, căci „Dumnezeu merge prin toate pământurile și țărmurile de mare și în adîncul lor; de aici vin vite, turme, oameni, orice fel de fiare“; de aici vine viața și se duce acolo, toată :

Nici morții nu-i loc pe lume, ci vii zboară toate
N al stelelor număr și se așează în ceruri.

Esse apibus putem divinae mentes et haustus
Aethereos dixere : Deum namque ire per omnes
Terras tractusque maris coelumque profundum.
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas,
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia : nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere diu (IV, 46).

III.

Acestui om i s'a dat consiliul, greu de adus la îndeplinire, al scrierii unei Iliade latine după modelul etern al celeilalte.

Numai cit aceia nu era o operă politică; ea nu servia pe nimeni, nu însemna biruința nimănui prin el însuși și spre însuși a lui glorie. Nici zeii nu erau părteniți; fiecare se luptă la ceasul lui pentru cauza lui, pentru că așa, din luptele zeilor între ei și ale oamenilor supt ei, se ține lumea. Troia a căzut; deci e vorba de căderea ei, dar nicăiri imaginația „patriotică“, „națională“ nu creiază persoane, nu inventează lupte pentru a înălța un neam.

Altfel cu Virgiliu. El are o misiune oficială, el trebuie prin poezie să ridice Roma până la înălțimea în timp și în rang a luptelor care au dat Troia Ahailor, să-i puie pe Romani în rînd cu ce era mai vechiu, mai nobil, mai frumos în omenire.

Pentru aceasta se cerea ca el să scormonească în trecutul adevărat și în cel legendar al Romei înseși, al Italiei, să descopere acolo zei locali, eroi indigeni, să-i facă el acolo unde povestea tace. O epopée italică, latină. Dar el e și omul „tinărului“ care a dat pacea lumii. Acesta e nepotul lui Cesar. Și Cesar, Iulii lui au o istorie de casă, o legendă a ginții. Ea duce la Venus străbuna, la fiul ei Aeneas, venit, se chiamă, din Troia. Ea umilia Italia, dîndu-i-o lui învinsă, ea înstrăina pe Romani de originea lor adevărată, aducîndu-i pe vasele eroului fiu de zeiță. Ce are a face! : Octavian a ordonat.

Lată-l pe poet la lucru pentru epepeia la al cărui cînt al doisprezecelea l-a oprit moartea, căci de sigur trebuia să meargă mai departe decît moartea lui Turnus. *Pentru elaborarea subiectului îi trebuie o întreagă operă de cercetare.*

O face întâiu pentru Aeneas și neamul lui, călătorind doi ani în Răsărit pentru aceasta. Culege din Iliada și, credem, și din izvoare poetice pierdute orice ar putea să susție legenda de care August are nevoie. Un șir de eroi se ridică în picioare, un haos de întimplări îi prind în mrejele hasardului călătoriilor și luptelor. Prin Cartaginea Didonei se ajungea la truda grea și marea jertfă de sine a cuceririi pămînturilor ausonice.

O face pe urmă pentru a iscodi acel ceva italic de care simte nevoie nu numai pentru a presînta al doilea element al glorioasei sintese, dar și pentru a satisface patriotismul lui de Italian, care nu poate ceda nici ordinului oficial, nici ispitei literare a modelului. Va căuta astfel vechi nume, legende bătrîne, superstiții din acelea care-i țin așa de mult la inimă, făcînd dintr'o creațiune arheologică una din bazele de căpetenie ale poemului său.

Și, fiindcă Iliada e discuție între zei de o parte, și ciocnire între oameni de alta, el se va supune acestui îndemn, satisfăcînd de sigur pornirea contemporanilor săi pentru zgomotoasele acțiuni războinice, în care acel care niciodată n'a purtat armele va fi amestecat cu informațiile căpătate, cu amintiri personale de circ, dar scăzînd astfel valoarea eroilor săi și stricînd toată frumuseța acțiunilor pornite din singura inițiativă umană prin acea intervenție a zeilor care face din ei simple instrumente ale hotărîtoarei intervenții divine.

Pe această țesătură unele lucruri vor putea să pară oarecum nouă în „Eneidă“.

Întăiu în erudiția de carte.

E aici o încercare, reușită, din fericire nu prea des repetată, de a introduce în latinește calificativele care desfac dintr'o dată figura eroilor homerici ori aspectele naturii: *mare velivolum, ingens Periphias, equorum agitator Achilles, armiger Automedon, Pallas armisona...* Descrieri de locuri văzute se presîntă după vechea rețetă elenică: Leucada, Zante, Etna, Atlas. Descrieri de arme, de scuturi permit presintarea de parentese epice, adesea prea lungi și care distrag. „Publicul“ voia însă, ca la luptele de

circ, să vadă care din atleți, vechiul Grec ori tinărul, neexperimentatul Roman învinge.

Lumea italică apare prin nume, cunoscute, desgropate atunci, imaginate. Zei: Janus, zeul Tibrului, Ianua Ditis, Iuno Inferna. Nimfe: Iuturna, Camilla, Acca, Larina, Tulla, Tarpeia. Monștri: Cacus. Oameni: Pylumus, Tarquitus, Lucagus, Camertus, Cupencus, Latinus, Faunus, Laureus, Marica, Picus, Turnus, Ianus, Amata, Lavinia, Capys. Locuri arhaice: Aventinus, Ardea, Crustumeri, Agylla. Rituri sacre: Salienii „săritori“, cari, cu coroane de foi de plop pe frunte, cîntă, Lupercii.

Obiceiurile, superstițiile sînt amestecate oriunde e cu puțință. Și aici cucuvaia cîntînd pe templu anunță nenorocirea. Singe curge din copacii fatidici. Dar mai ales *spiritul*, prin aceasta absolut neelenic, e superstițios. Supt pămîntul luptelor, cu mai mult meșteșug decît cunoștință presintate, în formule marmoreene, e lumea de dedesupt, a cărei acțiune se simte neconținut. Aeneas caută acolo pe părintele mori, care-i poate da sfaturi pînă la care singura minte omenească nu ajunge.

E o întreagă lume acolo, tot felul de oameni pentru tot felul de vieți, fiecare judecat în cumpăna neșovăitoarei dreptăți. Poetul e vădit impresionant, urmărit de ceia ce înfățișează. De aici reputația lui de călăuz în regiunile vage ale umbrelor care-l distinge în tot evul mediu, făcînd din el *duca e maestro* pentru Dante. Păcat numai că aici nu e un județ al celor vii, o întreagă istorie romană împărțită în huni și răi, în vrednici și nevrednici, de un spirit liber, de o critică precum va fi a poetului florentin! Dar lui Virgiliu, om care ascultă și servește, așa de puțin Roman deci în marele și nobilul sens, aceasta nu-i e permis. Va introduce în treacăt ceva, abia atins, din trecutul țerii sale după primii regi, după eroii vechilor cintece, Romul, Torquatus, după Scipioni și Fabii, după Caton legiuitorul, după Catilina legat de stîncă, asemenea cu Prometeu, și chinuit de furii, lupta de la Actium, Antoniu venînd din Orient cu „ejipteana soție“, Marcellus mort așa de tinăr, ducînd cu el cele mai mari speranțe — *manibus date lilia plenis*.

Ca scop celebrarea împăcărilor definitive, a păcii viitorului fără margini, cu arme numai pentru cei „trufași“, cu laurul iubirii pentru supuși:

Tu regere imperio populos, Romane, memento

Parcere subiectis et debellare superbos.

Dincolo de Roma lumea barbară-i apare vagă, confusă. Ce-i e mai clar, din cauza ultimelor primejdii, dar mai ales din aceea că Orfeu e în fundul vremilor cu lira lui, e rasa tracică. Un rege trac ucide pe Polidor; trei Traci, „din fundul Miazănoptii“, *Boreae de gente suprema*, cad de spada lui Aeneas însuși. Tracă, *Threissa*, e și Diana vinătoare. Ba chiar cocoarele Strymonului, străbătind văzduhul și „dînd semne“:

Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant
amintesc vestitul vers al lui Dante, inspirat probabil de aici:

... i grū cantando il loro lai.

Este și preotul trac cu haina lungă, Ciseu Tracul, calul trac pag, cu pete albe, săgețile trace. Virgiliu cunoaște geografia tracă, apa Thermodontului, a Ebrului. Știe el, lingă Driopi, de „Agatirsii tatuai, *picti Agathyrsi* (IV, v. 461), de „cimpile Geților“, *getica arva* (III, v. 18). E vorba de războiul ce ar fi să li se facă:

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum (VII, v. 604).

Gelonii sînt „săgetătorii“, *sagittiferi*, dar Dacii, însuși Dacii, al căror nume e dat cu aspirația interesantă, *Dahae*, pentru *Davae*, de la *dava*, *Daia* (care nu e de sigur o schimbare din Odaia), sînt „nestăpîniții“, *indomiti* (VIII, v. 725, 728).

IV.

Dar, dacă toate acestea s'ar duce, dacă lumea ar pierde gustul încăierărilor în care stă „om lingă om, picior pe picior“, a fronturilor cu „scuturile incremenite în mîni“, sau n'ar avea interes să știe în cite feluri deosebite se poate străpunge și fărîmița aproapele, ar rămînea din Virgiliu două părți nemuritoare.

Una — ca și la Dante, și la Petrarca — apropierea cu tot ce dă natura, simțul unității lucrurilor manifestat în comparație și descriere, care de sigur nu aparține lumii lui Homer inițiatorul. Prietena lună tăcută, *per amica silentia lunae*, „nesigura lună“, cu *lux maligna*, Marea tremurînd la vîntul lin supt raza ei albă:

Aspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat: splendet tremula sub lumine pontus;

aripile negre ale nopții încunjurînd, acoperînd lumea:

Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis,
fața Mării roșie de soare : *rubescebat radiis mare.*

Dar ceia ce știe și redă el mai bine, în trăsături eterne, e viața cimpului și a pădurii, une ori a Mării vecine, viața dumbrăvilor de vinătoare, cadrul „Georgicelor“, apoi apele revărsate, ursul care se prăbușește de secure; spice care se coc la soare; focul aprins de ciobani care supt ochii lor impasibili mistuie pădurea; taurul cu coarnele întinse spre omor; mistrețul în laț care scrișnind își smulge săgețile din carne; calul care, minat de patimă sau de sete, ciulește urechile și-și scutură coama revărsată :

Arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque iubae per colla,
par armos;

lupul care, hămesit, adulmecă hrana, pindind, noaptea, ud și înghețat, staulul unde mieii zbiară supt paza mamei :

Ac veluti pleno lupus insidiatur ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Belatum gerunt : ille asper et improbus ira
Saevit in absentes,

ori fugind, speriat de lăpta-i, cînd a mincat juncanul cel mare și a ucis pe păstor; șarpele ieșit la soare, ori tăiat în două; păsările ciripind supt strașină :

Matutinus volucrum sub culmine cantus;

rîndunica rătăcită prin porticele casei bogatului; șoimul rupind porumbul ori luptînd cu șarpele; lebedele albe în stol după hrană; albinele în „cetățile de ceară“ ori pe crini — *strepit omnis murmure campus* — ; „neagra ceată a furnicilor pe cîmp“, *it nigrum campis agmen.*

Până și floarea tăiată de fierul plugului ori incovoiată de bătaia ploii îl mișcă :

Purpureus veluti quum flos succisus aratro
Languescit moriens lassove aratro papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.

Pentru el și sufletele sînt ca foi ce cad, ca păsări ce pleacă.

De sigur Virgiliu e un Roman, un Roman de virtute: el crede că lumea nu e, cum o socoate mărșul Lucrețiu, o alcătuire ma-

terială, ci un *spiritus movens*, că „minteă frământă materia“ :

Mens agitat molem et magno se corpore miscet,
că după purificarea necesară sufletele vor trece apa Lethei către
eterna liniște. Morala lui e, în ciuda vremii care ne pîndește cu
ceasul, neînălăturabil, al morții, „a întinde faima prin fapte“, „act
al virtuții“ :

Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae, sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.

Dar în fond el e un *sentimental*, cel d'întăiu *sentimental*, părintele
tuturor romanticilor cari vor veni. Prin el sufletul omenesc cutează
nu numai a simți, dar a spune că simte, a se mindri de aceia
că poate simți. Aeneas poate, ce e drept, să ucidă, răsbunător,
pe cine se roagă, să trimeată în moarte pe frate după frate. Dar
odată lingă el a fost marea iubire a Didonei, — prima „amo-
roasă“, până la smulgerea vieții părăsite. Ea a iubit adinc pe Sicheu,
dar văduva tinăra se leagă de nobilul străin cu o simțire pe
care n'au cunoscut-o Grecii, o *mollis flamma*, care a inriurit
sentimentalitatea vremurilor. Roșie de pudoare, ea se va mărtu-
risi prietenos, precum, aprinsă la față, Lavinia va vorbi de nunta
ei. Peștera care-î cuprinde pe amindoi li ascunde împlinirea pa-
siunii: „nîmfele urlă supt culme“ :

Summoque ulularunt sub vertice nymphae.

Cînd el vrea să plece — și ea nu-l va revedea decît în adîncurile
pămîntului, și moarta, tăcută, se va refugia lingă întăiul soț, —
soția de o clipă ar dori măcar mîngîierea unui copil asemenea
cu tatăl, *parvulus Aeneas*.

Iubirea de frate, iubirea de tată — Aeneas neputînd suferi la-
crămile părintelui :

Nequeam lacrimas susferre parentis, —

iubirea de mamă — rugămîntea unui fiu care moare de a nu o
lăsa singură :

At tu, oro, solare inopem et succurre relictæ, —

iubirea de fiu — cum plînge mama lui Aeneas pe cel care trebuia

să-i fie „odihna bătrinețelor“, — *sera requies!* —, iată moștenirea pe care Virgiliu a lăsat-o poezilor.

*

Și nu e adevărat poet mare decât acela care crește puterea de a simți a neamului său și, prin el, a omenirii.

N. Iorga

Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Țerii-Românești

Comunicație la Academia Română (13 Iunie 1930) de N. Iorga.

Cercetările recente ale tinărului istoric al artei Virgil Vătășianu, cuprinse în volumul *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara* (extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Ardeal“, 1929) (Cluj 1930), prezintă (p. 11 și urm.), între alte materiale prețioase, și descrierea, după Carol Torma (în *Arch. Közl.*, XIII (X), I, p. 536 și urm.; altă bibliografie în nota 3 la pagina 11 din studiul d-lui Vătășianu), vechea stare a bisericii, acum, din nenorocire, total reparate, din Birsău, în părțile Hațegului.

Biserica avea zugrăveli, numeroase, „în navă și în absidă“, cu însemnări slavonești, peste un mai vechiu strat, de „scene cu chenar roșu“, care aparțineau, de sigur, acelor secole, de la al XIV-lea la al XV-lea, cind s'au acoperit cu fresce atitea din bisericile colțului sud-vestic, cel mai interesant pentru artă, al Ardealului. Acestea nouă sint puse de cercetătorul maghiar în veacul al XVI-lea.

Și anume pentru că la intrarea în pronaos erau înfățișate „două figuri feminine, care țineau pe mini modelul clădirii“, figuri în costume ca „acelea ale nobilelor maghiare din acel secol“.

Cine erau aceste credincioase ale Bisericii ortodoxe care au închinat acest lăcaș se va vedea îndată ce ne vom opri asupra inscripțiilor de morminte, acum dispărute, din nenorocire, și ele ca și tot ce constituia interesul, așa de mare, al monumentului.

Pe una s'au descifrat de Torma citeva cuvinte latine, pe care el le prezintă și le întregește așa:

„Olczaravit moerens... Margarete sepulchrum... natae, nomen cui C... suae. Ista virum c... amore Deum[que]... genus, han[c]... [nobil]litate[que]“.

Am propune :

[Hoc... un nune masculin] Olzaravit moerens [dicavit] sepulchrum natae, nomen cui C[herepovit], suae. Ista virum c[oluit] amore Deum[que]. Genus han[c]... [nobilitat. Que...

Pe a doua arheologul maghiar putuse ceti, in jurul unei steme nobiliare :

[M]agnifici d[omini] Vladimir[i],... Moschovita[e]... Ann[o] D[omini] MDLXX..., XVI anno aetatis.

Aș crede că vrista mortului a fost rău cetită și că acest Moscovit, al cărui nume s'ar putea să fie și Vladimir, e soțul celei mai de sus, a unei fete din familia, cu numele dublu : Olzaravith și Cherepovici.

A treia piatră, a lui Nicolae Cherepovici, șeful acestei familii, are următoarea inscripție :

Hic sepultus iacet sasvar[iensis] Nicolaus { Olzara } vit
 { Cherepo }

Și :

Magnifi[cus] d[ominus] Nicolaus { Olzara } vit,
 { Cherepo }

capitaneus alfelúien[sis], S[erenissimi] Ioannis elec[ti regis], consiliarius, A. D.] 156...

Trei rinduri de inscripție slavonă n'au fost cetite.

Descurcarea pe care o caută in zădar d. Vătășianu, cu toate dîbuirile lui Torma însuși, era ușoară de făcut. Din nenorocire pentru școala lui Strzygowski, tot oropsita de istorie poate s'o facă, și e chiar un exemplu caracteristic de utilitatea ei pentru cei cari, ținind in samă numai tehnica, pot așa de ușor să apuce pe drumuri ca acela care dencagă lui Cherepovici din cauza portretelor celor două femei dreptul de a fi inoit această clădire, fără indoială o veche ctitorie de cneji romini.

Ajungea pentru o deplină lămurire să se fi căutat in tabla de nume a volumului XI din colecția Hurmuzaki, trimețind la materialul adunat de mine, și la Prefața mea care-l intovărășește.

Ofiter, dregător ardelean, de origine sirbească, din Sirbii mai de curind sau mai de mult imigrați, Nicolae Cherepovici intră in legături cu Țara-Românească încă din 1546, cind, la 25 Iunie, fratele său Petru era însărcinat să represinte pe Sibieni la nunta lui Mircea Ciobanul cu Chiajna, fata lui Petru Rareș¹. Dar la 1552

¹ P. 860. Cf. și pg. IV-V. Părerea lui Kurz (in foata germană din București, 1846, n-le 78-9, reproducă in *Magazinul Istoric*, V, p. 371 și urm.), că Mykola

acest brav ostaș, cam bețiv, ajuta *contra* lui Mircea pe pretendentul Radu Iliăș¹.

Din căsătoria cu Ursula Gerlestei, catolică, dar aparținind unei familii de nobili romini din Gîrlîște, Sirbul, rămas ortodox, avu o fată, Elena. Chiajna, ajunsă mama unui tinăr Domn, Petru, trimetea la 2 April 1563 un sol s'o ceară pentru acel domnesc fecior al ei. La 3 ale lunii se făcea trecerea din Sibîiu a soliilor pentru logodnă, Andrei și Toma Zakadati — nemeși romini din Săcădat —, Cluceurul Stan și pircălabul Marcu. O sută de călăreți erau, ca la vechile nunți, în suita lor².

Petru avea abia cinsprezece ani, Elena optsprezece³. Dar nunta se zăbovi. Era vorba să se facă întâiu la 15 Iunie⁴, dar principele ardelean invita în August, Luni după Sintămăria Mare, la nunta ce va avea loc în Dumineca după Sf. Ștefan. Ea avu loc la 22 August în Sibîiu, el însuși fiind de față⁵. Un trimes muntean venise la Iași, de unde Despot ceruse pe sora lui Petru, ca să potrivească o serbare și alta pentru ziua de 14 Octombre⁶.

Cherepovici murise încă de la sfîrșitul lui April: la 5 Maiu Petru-Vodă trimetea condoleanțe văduvei⁷.

Data de pe piatra de mormint nu trebuie deci schimbată în 1578, cum propunea Tormaî. Căsătoria n'avu însă noroc. După trecere de abia trei luni, Elena era retrimesă de Chiajna („zurücke bracht, aus Ursache der Myrtse Vaidin“). Cronica lui Ostermayer, spune lămurit că „la 22 Ianuar s'a adus inapoi de la Petru-Vodă fata lui Nicolae Cherepovici, din pricina Mirceoaii“. Cro-

căpitanul de haiduci din 1553, e acesta nu se poate admite. La 1550 Cherepovici luptă la Ceanad, avind cu el 8.000 de ostași. V. Kurz, in foaia pe 1848, n-1 16, de unde in *Magazin*, V, p. 378.

¹ *Ibid.*, pp. 379-80. A fost castelan la Branicska, Hurmuzaki, XI, p. 581, nota 2. Petru Cherepovici in serviciul reginei Isabela; *ibid.*, p. 860 (an. 1546). Proces al lui Nicolae in 1557-8, *ibid.*, pp. 868-870.

² Hurmuzaki, XI, Socotelile Sibîiului, la această dată. V. Hurmuzaki, II¹, p. 429.

³ Kurz, *loc. ult. cit.*

⁴ Ostermayer, in Kurz, I. c.

⁵ Kurz, I. c., p. 375, nota 2; Hurmuzaki, XI, p. 581, no. VII; p. 876; *Török-Mag. Állam. Okm.*, II, pp. 14-5, in *Magazinul Istoric*, V, p. 371 și urm. — Moșia lor era Monera.

⁶ *Ibid.*

⁷ Hurmuzaki, XI, p. 875.

nicarul Hegyes arată că Braşovenii anunţau pe Ursula „că fata ei se întoarce din Ţara-Românească“¹.

Ea avea în Maiu 1566 şi o fată, Tudoriţa. Împotriva bănuielilor pe care le exprimam odată, basat pe o eroare cronologică², trebuie admisă o întoarcere a Elenei, care va fi rămas Doamnă până la 1566, cînd i se căuta de Ioan-Sigismund, care o privia ca „soră adoptivă“ (*sororem nostram adoptivam*) şi era indignat de repudiarea ei (*nescitur quo motu ductus repudiandam duxerit*), un adăpost ardelean. Sau Tudoriţa să se fi născut în exil?

Ursula trecu în Ungaria, unde zilele i se sfîrşiră, încă din 1565, în comitatul Dobicei, la Ombuz³. Elena căpătă de la prinţ, ca reşedinţă provisorie — ea, Doamna care nu mai era Doamnă, —, cetatea Devei⁴.

Deci cele două chipuri femeieşti sînt al foastei Doamne Elena şi al domnişei Teodora, Tudoriţa.

În cea d'întăiu, nemeşia Ardealului, ridicată la un înalt rol prin participarea la războaiele cu Turcii în secolele al XIV-lea şi al XV-lea şi capabilă de a da ţerii monumente de artă cu un caracter unitar şi original, căpătă pe una din ei lor ca Doamnă dincoace de munte.

N. Iorga.

Pictorul elveţian Guillarmod şi Romîinii

Acum cîtva timp, în revista *Propilee literare* (n-1 din 15 Septembrie 1928), harnicul căutător de mărturii străine despre trecutul nostru care e d. Nestor Urechiă semnala după un articol al cunoscutului critic de artă engles William Ritter, în *Feuille d'avis de Neuchâtel* din Februar 1891 (tras şi în broşură), călătoria în Ardeal şi în Muntenia la 1859 a unui pictor elveţian doritor de orizonturi nouă şi de emoţii neîncercate, pornit spre sălbătăcia naturii şi oamenii primitivi, Jules Jacot-Guillarmod, ale cărui note, simpatice pentru neamul nostru, au fost publicate, cu acel prilej, de Ritter. Compătîmind starea de azi a Romînilor, dorindu-li un

¹ *Ibid.*, p. 876; Trauschenfels, *Fundgruben*, p. 55.

² Hurmuzaki, XI, pp. XIII-IV.

³ Kurz, în foaia germană pe 1848, no. 16, de unde în *Magasinul Istoric*, V, pp. 378-9.

⁴ Kurz, *l. c.*, p. 382, nota 1.

mai mai bun viitor, în care crede, el se arată încântat de frumuseța costumelor pe care le descrie pe larg, de forfota omenească a târgurilor, de alaiurile de cară și de înfățișarea singuratecă a călăreților, bărbați și femei, de întorsul de la pășune al vitelor, de pitorescul scuturător al daradaicelor de poștă, de certele din primitivele diligențe, de frumuseța patriarcală a nunților după străvechea datină, cu aur, argint, colori înfocate, zgomot și bucurie, amestec a tot ce se află viu împrejur. A mers pe la Predeal și Sinaia până jos în Dobrogea, de unde s'a îndreptat spre Constantinopol, unde-l așteptau și mai colorate priveliști. La întoarcere a prins acea „nuntă valahă“ de care fusese așa de fermecat.

Cu acest prilej d. Nestor Urechă îmi cerea amabil să mă opresc la Neuchâtel pentru a vedea opera acestui descoperitor, putem zice, al originalității aspectelor de natură și de umanitate de la noi.

N'am putut s'o fac personal, dar am dat această sarcină unuia din membrii Școlii Române în Franța, d. Blendea, și, cu un zel pe care nimic nu-l putea descuraja, ajutat și de îndatorirea mai presus de orice laudă a tînărului și înzestratului poet Jean Golay, urmaș al lui Guillamod, a izbutit să ni capete o bogată serie de desemnuri, total necunoscute, ale acestui artist, de o notație așa de exactă și de fină.

Înainte de a le prezenta, câteva cuvinte despre autor, după informațiile de familie și din lucrări tipărite, ca articolul lui Ph. Godet în *Dictionnaire des artistes suisses*, II, pe care tot d. Golay a binevoit să mi le comunice.

Animalier din instinct, Jacot-Guillarmod, născut la Chaux-de-Fond, Ținut de minieri, centru de muncă și de greve, a învățat în Geneva la Barthélemy-Menu, apoi la Paris în atelierile lui Gleyre și lui Couture. Întors acasă, stă la țară, stăpînit de peisagiu și de înfățișarea, de mișcările ființelor vii care-l străbat și-l animează. Călătoria în Ardeal și Muntenia s'ar fi înnoit la 1863-4 și 1872. Moartea l-a prins la 5 August 1889 abia.

Casa din Ardeal, din Muntenia, din Dobrogea e prezentată în toate felurile. Iată corturile Cerchesilor de lângă Cernavoda. Iată casa din vergi și din lut, cu parii ieșind prin „acoperiș“ și cu un simulacru de fereastă la nivelul pămîntului, a „Țiganilor civilizați“ din șesul muntean, cu Țiganca proprietară cinchită pe gardul de nuiele, supt crucea de drumul mare, ușor indicată. Iată căsuța prinsă în pari ori oblojită supt papură de la același vad al Cer-

navodei, căluțul oprit înaintea căruței de țară, iar sus rămășița cetății turcești. Iată puradeii privind cuminte ca niște pui de pasăre lângă părintele cîlțos, tologit în toată lungimea lui la adăpost de soare.

Locuința Romînului apare în Ardeal, cu vechile căsullii buhoase de papură tăpșită, cu loadbele ieșind în colțuri, cu ferestruicele chioambe, cu gardul împletit capricios. Palatul administrației austriace acopere gîrlița vorbareță. Intr'un loc se înseamnă că îngrămădirea acestor mamine care sînt mai mult acoperiș decît clădire represintă. Biserica Albă din Banat. Nu lipsește cîrciuma la drum, cu cîrnații în fereastă și drumeții la lafuri în față.

Pentru Dobrogea avem vechea Constanța, cu casele de piatră acoperite cu olane, veche construcție greco-romană transmisă Bizanțului și provinciilor otomane. Trec umbre de Turci înfășurați în șalvari. Un dinte de cetățuie spintecă delulețul din dreapta. Atîta era acuma șaptezeci de ani în satul Chiustenge. Tot acolo se văd în larg vasele turcești cu pînze de o arhaică formă, bărcile mărunte de pescari și chiar draga Englesilor ocupați cu facerea liniei ferate.

Din tot ce se află în aceste sate, pe aceste largi întinderi, nimic nu interesează mai mult pe artistul amoretat de orice înfățișare, de orice gest, al bestiilor iuți și al bestiilor de îndelungă răbdare, decît calul, mai ales calul, tratat cu o îngrijire, cu o pasiune care ne face să ne gîndim la furiile lui Géricault, dar și la duioasa înțelegere a lui Grigorescu, și, în al doilea rînd, încetul, molfăitorul bou. Avem calul care ascultă, cu o cumînțenie omenească, la căruța lăsată în sama lui, avem, într'o pînză frumoasă, calul măcinîndu-și nutrețul în marginea harabalei, cu mînzul sprinten între „oamenii mari“ ai speciei; avem învîlmășirea haotică a animalului speriat care se îmbulzește supt loviturile omului care vrea să-l domine. Cu stăpînul împreună, el merge tîcnit pe drumul mare, el aleargă supt biciul răpezit cu învierșunare, el suie cu desperata încordare a mușchilor crupei dealul abrupt, une ori în nesfirșita serie pe care o îndeamnă cu brațele dominante în aier omul din marginea pusteii, cu umflata cămașă ungurescă.

În alte desemnuri, calul se contopește cu călărețul în expresia aceleiași scene. Cu pălăria mare pe ochi, Romînul își urmează tăcutele gînduri, pe cînd mînzul sughe la uger; oamenii cu mînile streșină pe ochi stau de vorbă, hătuindu-și dobitocul supus; ei își

caută de cale întovărășiți pare că și în suflet cu tovarășii lor fără glas. La târgul muntean pirotesc caii obosiți și un țeran cu căciula pătrată stă lângă nevasta lui împodobită. Ii plăcea pictorului să presinte căruța cu coviltir, în drum și la odihnă, cu aceleași resignate figuri de buni bidivii neobosiți ai șesurilor Terii-Românești.

Din aceste schițe s'au făcut apoi, în răgazul vieții monotone de profesor de desen, la care soarta a adus pe artistul bucuros de largi rătăcirii și de întâliri aventuroase, de luptă cu modelele care se acopăr, se ascund, fug, resistă, se apără cu pumnii și ciomegele, tablouri cunoscute, cărora însă apreciatorii mai delicați li vor prefera adesea desemnurile fugare, de o așa de simplă și de sigură autenticitate locală, animală și umană. Odată, mînați de niște Sași cu șăpculițe, caii aprinși încordă toate puterile lor pe drumul cu brazde de noroiu îndărătnic. Altă dată, în marginea imensului șes al Ungariei săteni de-ai noștri scot cu greu dintr'o argilă și mai rezistentă căruța cu mărfurile străine; larg cer de nouri ușori, zare de turnulețe sprintene. Supt cea mai vie din bolțile subit iluminate de țîșnirea roșie a zorilor se trece o apă: Tisa mai curînd decît Dunărea, și jocul luminii pe spinările aburite are minuțiosul adevăr de observație al pictorilor iaponesi. Mai puțin izbutită, cu toată arta în a reproduce aspectele schimbătoare ale cerului, e scena treieratului, cu caii înaintea rotundelor clădării ale grînelor coapte.

Mai rar apare boul. Culcat lângă car, cu omul lângă dînsul, ori supraveghînd din picioare odihna celorlalți, el e redat cu o profundă știință a grelei lui osaturi geologice: totul în cenușiu și alb, în culoarea însăși a animalului care își pierde silueta în nota generală a orizontului. Pictorul știe, ca în marele tablou muntean, cum se chinuie vita prinsă în jug la coborișuri, cînd sprijine cu gîtul voinic greutatea prăvălirii carului; lângă oamenii cari mîină pe coasta tomnatecă, femeia îmbrobodită, copilul cu trăistuța adaugă un element de poetică pace alături de sfortărea înfrînată. Aiurea bivolii cu picioarele supuse supt greul trup negru înfig cuțitul plugului în brazdă.

Oameni la sfat, bărbați singuri, cu mîinile încrucișate, cu lungile mîinci ale sumanului tîrîndu-se: cite un străin în venghercă scurtă și pantaloni largi îi „capacitează“ la vre-o târguală între Unguri.

Femei se amestecă. Țiganka lângă bărbatul cu luleaua: catrința

cu vîrci îi cuprinde trupul vînjos; ochii ei privesc drept din fața frumoasă lîngă stupiditatea buhoasă a respectivului soț. În clare linii de alb și de negru Romînca apare cu vîlul care-i acopere cu o delicată uitare față fină. Detaliile costumului sînt prinse cu cea mai mare grijă, liniile scufitei însemnate cu o deosebită scumpătate. E document de etnografie desenul. Nu putea să lipsească nevasta care toarce, și mișcarea e prinsă cu o admirabilă exactitate; suveica danțează în mîna ușoară. Un tablou în ulei revine, îngroșînd întru cîtva aceste linii de iluzie: e o Făgărășeancă, precum o dovedește învelitoarea în formă de turban a feței brune.

Dar aceiași femeie, în marginea casei ei, cară fasciculele de cînepă din care va țese minunile instinctului milenar. Lîngă car ea va sta de vorbă, dreaptă, cu omul sprijinit în cot, care o privește și o ascultă. Călare bărbătește pe unul din caii căruței sale, ea va lua singură răspunderea drumului. Va opri în margine, lîngă satul a cărui biserică înalță ascuțitul vîrf de lemn, pe drumețul care-i poate da știri de care e dorită. Va primi din carul cu bivolii aplecați spre odihnă povara muncită a porumbului de aur, va găti într'un colț mîncarea muncitorului obosit: unul din cele mai splendide tablouri ale maestrului.

Mai frumos de sigur decît acca reputată „Nuntă românească“, azi la d-na Jules Jacot Guillarmod, în castelul Prilly, lîngă Lausanne, în care i-a plăcut pictorului să se înfățișeze și pe sine ca unul dintre nuntașii călări. Femei, copii opresc în drum alaiul călăreților care trece voios, în lătrăturile cînilor din toate satele. Dar aici Guillermod a vrut să încredințeze pînzei unul din spectacolele, însemnate și literar, în notele lui, care l-a uimit și fermecat mai mult.

O reproducere în colorii a cîtorva din pînze ar fi bine venită, și voi încerca-o prin elevii miei din Franța.

Anexă. Scrisoare a d-lui Jean Golay.

Jacot-Guillarmod, Jules-Jacques, peintre animalier et paysagiste, ne à la Chaux-de-Fonds le 20 juillet 1818, manifesta dès sa première enfance de l'intérêt pour les animaux qu'il se plaisait à observer. Il débuta par un apprentissage de graveur. Sa vocation artistique s'étant bientôt nettement affirmée, il alla faire ses premières études de peinture dans l'atelier de Barthélemy Menu, l'éminent maître genevois, qui le tenait en haute estime. Puis il fréquenta à Paris les ateliers de Charles Gleyre et de Thomas

Couture. Le temps qu'il ne passait pas à l'atelier il l'employait à étudier l'anatomie des animaux dans les abattoirs de la Villette: de nombreuses études qu'il y avait faites sont encore dans les mains de sa famille. Revenu en Suisse, il s'installa à la Cibourg, près de la frontière des montagnes neuchâteloises et du Jura bernois. Il envoya ses premières toiles à l'exposition de Neuchâtel en 1853. Plus tard, il fut s'établir au Neuhaus, propriété de sa famille, entre Cerlier et St. Jean, d'où il retournait d'ailleurs faire à Paris des séjours d'études. C'est de cette époque que datent quelques-unes de ses meilleures toiles: „Rue de Cerlier“, „Halage sur la Thière“, „labourage dans le Secland“ (propr. de M. I. P. Jeanneret, avocat à la Chaux-de-Fonds.) Ce dernier sujet avait tenté d'autant plus naturellement l'artiste qu'il s'occupait alors d'agriculture. Mais il avait aussi le goût des voyages et du pittoresque exotique: il passa les années 1863 et 1864 en Transylvanie et en Valachie et en rapporta des oeuvres qui le classèrent parmi nos meilleurs animaliers: „Noce valaque“, „Passage à gué sur le Danube“ (propr. du Musée de Neuchâtel), „Roulage valaque“ (Musée de Neuchâtel, dépôt du Fond Gottfried Keller, propr. de la Confédération), Récolte du maïs (propr. de M. P. Courvoisier). Parmi ses autres oeuvres caractéristiques citons le „Coup de collier“, souvenir des Carrières de Montrouge (Musée de Neuchâtel).

Jacot-Guillarmod avait une prédilection pour les chevaux au travail et ne se lassait pas d'étudier leurs mouvements et leurs attitudes. En 1864, il se laissa attirer comme professeur de dessin au Collège de sa Chaux-de-Fonds et occupa jusqu'en 1873 ce poste, qui ne fut pas favorable à la production de l'artiste. Au cours d'un second voyage en Transylvanie, en 1872, il fit de nouvelles études pour son tableau: „Une aire en Hongrie“. Puis il vint se fixer à St. Blaise (près Neuchâtel, proche de la plaine du Seeland, qui avait attirée Jules J.-G., comme la plaine hongroise l'attira), le village cher aux peintres, et produisit encore des oeuvres de marque: „une ferme bernoise“, „La poste du St. Gotthard en hiver“. Malheureusement une surdité déjà ancienne contribuait à l'isoler de ses collègues et du monde; puis la maladie vint s'abattre sur lui et il succomba le 5 août 1889.

Quelques amateurs neuchâtelois possèdent de fort beaux paysages avec animaux, dont il a trouvé les motifs dans le Jura; il a rendu la simplicité sévère de ces sites avec un accent très personnel. Il existe aussi à La Chaux-de-Fonds quelques portraits peints par lui et il est représenté au Musée de cette localité ainsi qu'au Musée Rath à Genève („Combat de vaches“) et au Musée Lenisch à Vevey. Sa famille conserve enfin, pieusement, un certain nombre de tableaux et d'études. Ce qui distingue Jacot Guillarmod, c'est l'exactitude scrupuleuse et l'intensité particulière de son dessin, très expressif et d'allure magistrale; une sincérité qui ne craint pas au besoin la rudesse, une couleur juste, franche, savoureuse.

Ses études d'animaux sont superbes de vigueur, de probité artistique; enfin le Musée de Neuchâtel possède de lui une série de dessins qui sont d'un maître, tant s'y affirme une science fondée sur une rare puissance d'observation.

Ph. Godet.

(*Dictionnaire des Artistes suisses publié par la Soc. suisse des Amis des Beaux Arts sous la direction du dr. Ch. Brun, tome II, p. 113.*)

Cet article est de l'écrivain Philippe Godet que mon grand-père n'aimait pas beaucoup: je crois que cette „sincérité qui ne craint pas au besoin la rudesse“, dont parle Godet, faisait que lui aussi „n'aimait guère“ Guillaumod.

D'autres renseignements dans:

1. „Messenger boiteux“ de Neuchâtel, 1891.
2. „Catalogue et rapports des Amis des Arts“.
3. Kinkel, *Schweizerische Künstlerarbeit*, no. 32.
4. Catalogue du Musée Rath, 1904, p. 55.
5. William Ritter, Notes sur la XXIII-e exposition de la Société des amis des Arts de Neuchâtel (un chapitre sur l'oeuvre de J. Jacot Guillaumod en Valachie).
6. Des articles de William Ritter ont paru à la mort de mon grand-père à Neuchâtel et, si je ne fais erreur, dans des journaux roumains.
7. La Bibliothèque de Neuchâtel a une petite brochure de Jules Jacot Guillaumod (20 à 40 pp. environ) sur son voyage en Valachie.

D Ă R I D E S A M Ă

Teodor Chindea, *Contribuții la istoria Românilor din Giurgeul-Ciucului, Gheorgheni 1930.*

Foarte bună descripție geografică a regiunii Giurgeului, în Secuime. Pentru „ciupirea hotarului“ era de căutat mărturisirea oficială de supt Callimachi în ale mele *Documente Callimachi*, și oferta lui Iosif al II-lea de a da pământul „ciupit“, „cît două comitate“, pentru Bucovina (v. *Istoria Românilor din Bucovina*, în a mea *Revue Historique* pe 1915). Harta din 1702 a lui Lakatos, citată de autor, e încă o dovadă, *ad oculos*.

Ipotesele maghiare asupra originii numelui sînt de un ridicul fără păreche (s'a propus și Georgia caucasiană, pentru că Secuiei, în drumul spre Ardeal, ar fi trecut pe acolo). Numele vechiu de Hegyalja înseamnă „Piemont“, „Podgorie“. Nu poate fi un

nume de om decît dacă aici a fost un „Scaun“, un „județ“, și un Giurgiu i-ar fi fost „judele“ (ca în Vilcea, Lupu). Note asupra împrejurărilor preistorice. Se atrage atenția asupra nomenclaturii romîno-slave a muntelui (Harghita, Bucin, Putna, Seaca, Găinușa, Punga, Drăguș, Roman, Măgura, Bătrîna, Oláhbükk, adecă Făgetul Romănesc, Curmătura, nu *Cîrmătura*, Fețele Putnei, Comarnic, Surduc, Loc, Vad, Opcină, Făgetel, etc.). „Toate acestea astăzi sînt proprietăți particulare ale Secuilor sau ale comunelor secuiești din Giurgeu, în care nu se mai aude niciun cuvînt romănesc, afară de cele întrate în limba Secuilor“ (p. 22). Și numele rîurilor sînt tot romănești, ba se întîlnește și calificația de „Romîni“ a oamenilor noștri: Román kút, Romány csorgója (p. 23), ca și Román ulja. Și alte nume de locuri vin din romănește: Pe picșoru (Pe picior) (*ibid.*). Unele nume amintesc Sași, Ruși (Oroszbükk; cf. Rusciori, Reussmarkt), Tătari.

Nu năvălirile Tatarilor, cum crede autorul, ci colonizarea de către Cavalerii Teutoni a adus și Secui în Ardeal (v. p. 27). Ei sînt deci *posteriori* Teutonilor (cf. p. 28). Se dă un mare număr de nume personale romănești (pp. 31-3; v. și pp. 34, 35, 37). Și legenda populară presintă pe Romîni ca indigeni (v. p. 41). Pentru caracterele antropologice pp. 41-2 (după meritoasele studii ale d-lui Sabin Opreanu). Pentru notele sufletești, pp. 42-3. Pentru artă, pp. 43-6: se constată absoluta identitate a locuinții țerănești.

În capitolul III legăturile Ținutului cu Moldova. Moldovenii întemeiază singurul sat care a putut să existe atunci: Voșlobenii (p. 49). La p. 50: Petru Aron, nu „Aron-Vodă“ (acela e altul). Se insistă asupra năvălirii „ciocoilor“ din Moldova la 1658. Despre Voșlobeni și p. 79 și urm. Despre Armeni, p. 81 și urm. Primii în 1654, alții în 1669. Îi gonesc luptele din Moldova. Pentru împrejurările religioase, p. 93 și urm. Interesant antimisul de la 7222 al lui „Szabo episkop romanesc“. Nu văd pe episcopul de Roman, Sava (p. 95).

Se semnalează continuarea și azi a maghiarisării (p. 128 și urm.).

O bună hartă. Bibliografie.

• •

P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția romîină de la*

1848 (din publicațiile „Așezământului cultural Ion C. Brătianu“), București 1929.

D. P. P. Panaitescu urmează studiile sale mai vechi cu privire la relațiile noastre cu Poloniei revoluționari de la 1850 înainte. O prefață precede documentele: s'ar putea admite că, „în această epocă, concepția asupra rolului poporului român în Europa Orientală era încă puțin clară și a fost precisată supt influența polonă“ (p. 3)? Cf. ș p. 22 și urm.

În 1846 misiunea lui Mihai Budzynski, care trebuia să pregătească și pe Ruleni de la hotar. „Șleahța“ de lângă „Fînțina albă“ sînt mazili. Urmează Petru Butkiewicz (1848). El se pune în legătură cu profesorul Wroblewski de la Academia Mihăileană. Caracterisări dure despre țară: școala e mică, boierii nepatrioți, cultura în genere superficială. Un Zablocki se oferă pentru a servi la organizarea armatei revoluționare muntene (lui și I. Brătianu i se pare că „nu știe nimic fundamental“, Goleștii sînt niște înștrăinați, Eliad un „fricos leneș“, Magheru are poftă de dictatură). Știri foarte importante despre armata revoluționară total nepregătită: Magheru era de părere să se închidă într'o mănăstire; ofițerii „ignoranți și lași“; tineretul leneș și fără energie; femeile corupte; nația „lașă și bănuitoare“. Multe informații de prima ordine: sosirea ofițerilor francesi Dessaint și Sabatier. Și puternicul Czajkowski, agentul polon la Constantinopol, unde se va turci, găsește că trimeșii munteni acolo sînt niște „studenți“, afară de Bălcescu și Ștefan Golescu. Zablocki, în refugiul său din Ardeal, are prilejul de a vedea și judeca pe Românii de acolo. Era vorba ca Ilinschi să comande cetele românești acolo. „Agitatori, nu șefi naționali“, așa judecă alt agent polon pe căpeteniile muntene de la 1848. Se relevă de d. Panaitescu bizara idee a revoluționarilor români de a face din Bem „domnul său regele lor“ (eupă Ion Ghica, *Amintiri din pribegie*, p. 343). Sînt și note despre legăturile cu ai noștri a revistei polone de la Paris, *La Pologne* (Cyprien Robert este unul dintre cei mai importanți publiciști revoluționari de atunci).

Și alte fapte noi: Corradini, cîntărețul, răpede pierdut, din *Chants du Danube*, fusese în armata revoluționară polonă la 1831 (pp. 32-3). Scrisoare din Botoșani (Maiu 1848), p. 35 și urm.: se caută acolo pe hoierul D. Ralet¹. Și un ceasornicar

¹ O scrisoare a lui din Iași, 13 Iulie 1848, pp. 52-3, no. IX.

Schmidt, un ispravnic (aceasta e „ispnawnitz“, cu semn de întrebare) Gergeli, Gherghel (p. 39). Hennig, librar la Iași, p. 36. 500 de Poloni acolo, p. 37. Întrebuințarea termenului de „Roumanie“, pp. 36, 38: la pagina 70: „rouman“. Beizadea Dimitrie Sturdza trebuia să se însoare cu fata măreșalului Pașchievici (p. 38). Descrierea lui Alexandru Hurmuzachi, p. 40. Un Ladislas Poniatowski, moșier lângă Galați, p. 42. Biblioteca — azi părăsită — a lui Leon Cantacuzino, la Văleni (Covurluiu), p. 48, no. III. Rușii — s'a crezut un moment — ar fi fost *chemaji* în Moldova de o adunare la Huși, presidală de Costachi Catargiu (p. 50).

Pentru revoluția munteană: Țiganii cari joacă supt fereasta lui Duhamel, consulul rus, pentru a-l sili să plece (p. 46). Angajamentul pentru Muntenia al lui Ahmed Tevfik (nu Terfik) Pulawski, pp. 48-9, no. IV. Venirea „colonelului“ Zablocki, presintat de Bălcescu, p. 56 și urm.

Czajkowski a fost, de la început, contra unei ocupații turcești în Principate, unită cu a Rușilor (pp. 54-5, no. XII). Fuga guvernului provisoriu, p. 63. „Manevră strategică“... (*ibid.*) Czajkowski judecă așa pe revoluționarii noștri: „Ils ont envoyé des ambassadeurs partout, mais ils n'ont pas organisé un seul bataillon... En diplomatie on ne donne pas de l'aumône qu'à ceux qui peuvent s'en passer, en politique on ne défend que ceux qui peuvent se défendre“ (p. 69, no. XVII). „Prisionierii de la Ada-Calé“, ale căror capete le cer boierii, nu sînt decît revoluționarii munteni de pe ghimii (p. 75, no. XX). O scrisoare a lui Tell către Czajkowski, datată Brașov, 22 Novembre, pp. 76-7, no. XXII.

Cea mai importantă parte e marele raport, de la p. 83 și urm., al lui Zablocki. Caricatura lui Bibescu, care zice: „nous autres Souverains d'Europe“. Cînd lui Eliad îi e frică, „judecă și el ca un om incuit și infuriat“. Tell a ajuns general din simplu maior; a cerut ceva, lucruri militare, n'a văzut manevre; discret. Magheru, inspector al gărzii naționale — neexistente — e generalul „voluntarilor“. Luptase supt Geismar (nu „Giosmer“). Nu poartă sabia și decorațiile Rușilor. E iubit și în Ardeal. Lucrează personal. Ion Brătianu domină masele prin cuvînt. Mișcarea a plecat de la îndemnul d-ruiei frances Mendel, venit în aparență pentru studiul ciurmei, dar pe care lumea-l crede trimis de Lamartine însuși. După victorie, Magheru ar fi cerut un Domn constituțional; i se refuză, și se face cunoscutul „guvern provi-

soriu". Dar comitetul revoluționar decide tot, în ciuda lui Tell. Lumea crede că mișcarea lui Solomon urmărea crearea unui triumvirat cu Nicolae Golescu și Ion Cimpineanu. Eliad i-ar fi căzut în genunchi în momentul surprinderii. În Iulie, Nicolae Golescu și Tell erau de părere să nu plece guvernul. „Majoritatea hotărî să îndeplinească voința poporului.“ Pe larg negocierile cu Turcii veniți la Giurgiu. Soliman-Pașa ar fi declarat că vine la București cu numai 200 de călăreți. I se dă o reprezentație la Teatru, cu portretul Sultanului între cele douăzeci și patru de articole ale Constituției. La plecare, el dă un banchet. Când vine Fuad, deputația Locotenenței Domnești s'ar pune în fruntea a mii de țerani. Magheru are însă doar 2-300 de panduri fără arme, pe cînd la București se credea că sînt 8-9.000 (8.000 îi declara înscriși Magheru însuși, care, privit cu gelosie, ar fi l cențiat tabăra). Pe lîngă vre-o mie de infanteriști se pot aduna un escadron de cavalerie fără cai buni și patru tunuri cu vre-o șaptezeci de servanți, plus douăzeci rele (nimeni nu știe încărcă). 7-800 oameni netrebnici se retrimet acasă; 500 de voluntari nu sînt buni de nimic; nici provizii, nici muniții. Țiganii repară puștile vechi. Mănăstirea din munți, recomandată de ofițerii trimiși de ambasadorul Franciei la Constantinopol — de sigur Tismana —, nu poate servi la așa ceva. Lipsă de disciplină, bătăi. La primul zvon de apropierea dușmanului toți se împrăștie. Ofițeri în retragere erau să fie prădați de chiar ostașii lor. La București trei regimente de infanterie, trei escadroane, trei plotoane de artilerie cu patru tunuri; pompierii se desarmează. Tell ar fi calificat pe ofițeri ca fiind în majoritate „canalii, lași, cari nu vor voi să se bată“. Pentru scăderea rației de hrană, „o răscoală în căsărmi“.

Indiferență în țară, de și după ocupație, unele sate se răscoală.

„Valahul Paleolog“, întrebuințat de Poloni la 1849 (p. 11), pare a fi tatăl fostului ambasador al Franciei la Petrograd.

O scrisoare a lui Ion Ghica, din Constantinopol, 15 Octombrie 1849, p. 121 și urm. Intre candidații de Domn și Constantin Suțu susținut de ambasadorul rusesc Titov. Era pentru Moldova și candidatura lui Constantin Sturdza; Bibescu e la Constantinopol. O scrisoare a lui Czartoryski, în Ianuar 1857, către Alexandru Ghica, acum Caimacam (răspuns la o scrisoare adusă de un Suțu, nepotul Domnului), pp. 124-5.

Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului Românilor din Albania* (din „Grai și suflet“), București 1930.

Această analiză lingvistică a graiului Farșarioșilor așezați în Dobrogea Nouă e întovărășită de o foarte bogată și extraordinar de minuțioasă bibliografie și cuprinde nu odată prețioase sugestii de istorie. Ca informație, e acolo tot: de la Caragiani, care e o mină rău săpată și cu totul părăsită, de la onestul Popilian la amintirile precise ale d-lui Bourcart. Și aici despărțirea netedă, pe care am subliniat-o totdeauna, între nomad și transhumant (p. 3). La urmă, o reconstituire culturală și un glosar. La numele de localități (p. 83) tot originale grecești (Zdumuk — ζ Δουμουκ), afară de Sărună, Flărină, Sânt-Saranta (Sânti-Quaranta), Durăs (Durazzo), Larsa, Tîrcol (Tricala).

* * *

L. T. Boga, *Documente basarabene, IX-XI: Mănăstirea Hincu (1677-1812), hrisoave și cărți domnești (1654-1677)*, Chișinău 1930.

În caietul IX Mihalcea Hîncul apare la 1677 ca fost Mare Stolnic (no. I). Schitul lui se chema întâiu Vlabnic I sau Vlamnicul (no. II). Apar Lupu Hîncul și tatăl, Miron (no. V).

În caietul X se începe cu un act din 1560 al lui Alexandru Lăpușneanu (pomenirea lui Vitolt, fost Comis). La 1586 se înseamnă „Greaca jupâneasa lui Orăș fost Vornic, fata Ilisaftei, nepoata Anușcei“; are o noră, Mărica, după Slugerul Moga. O înțărare pentru Iordachi Cantacuzino și soția Alexandra (nume figănești: Ugle, Gefer, Țina, Răzvan, Craiu, Zamă, Taraș, Fetica, Gonțul, Crețul, Dracea, Orheianul, Ghiunea, Văraiu, Burghele, Sorica, Tatradiie, Bădică, Moica, Margea, Cain, Coronea, Dudulea, Buzea, Hurlpina, Holboca, Necopoe Ochian, Hir, Pătrănea, Bolhoc, Fenica, Dorteia, Trușca, Pișul, Șoșea, Veiu, Țilie, Grăjdan, Zoga, Burdujea, Tropotin, Fota).

În caietul XI, menționea, la 1654, a cunoscutului vameș Leon-dari (no. II). Proces, la 1658, între popa de la „biserica Domnii Mele din cetatea Hotinului“ și niște călărași și dărăbani încălcători (no. VI). La 16— (nu 1652, căci Domnul e Ștefan Lupu) viitorul *Duca Vodă* apare numai ca al doilea Vistier, despre care se spune că „a slujit din tinereța lui în casa tatălui meu“, — Vasile Voevod —, „dreaptă și credincioasă slujbă, iar

acum și Domniei Mele slujește cu dreptate și credință“. A cumpărat moșia Dîngeni, în Ținutul Iașului (no. IX). Un *Nicolae Zugravul* la 1664 (no. XV). La 1666 apare un Ionașcu fiul Vistierului Dumitrașcu Dumbrovă, despre care se spune că „în zilele răposatului Domn Vasile-Vodă, cînd au prădat Tătarii Țara-de-gios, trăind tatăl lui pe Răut, l-ar fi luat Tătarii, cu femeia și cu copii lui, și pe acest Ionașcu l-au vîndut în Țarigrad; cumpărîndu-l un negușitor creștin și erlîndu-l din robie, el au venit iarăș la Moldova“ (no. XX). Leondari și la no. XXI (1666). Se vorbește de o „camăna pentru blănării“ (*ibid.*). Preotul Vasile „de la cetatea Hofinului“ și la 1667 (no. XXIII. A se ceti, în loc de „dărbar“: dărăban) La 1668 se menționează prada Cazacilor la Dragomirna (no. XXIV, p. 28). La 25 August 1670 Duca-Vodă închină pe sătenii din Dîngeni mănăstirii sale Cetățuia supt acest curios pretext: „Am socotit Domnia Mea decît să mai înblați diu mină în mină, și la un stăpîn și la altu, mai bine să vă știți și voi așăzați“, (pp. 35-6, no. XXXIII). Scutirea lor față de Stat e completă.

BCU Cluj / Centr. * University Library Cluj

Andrei Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, II, *Acte și scrisori (1573-1584)*, București, 1930.

Firește că și al doilea volum din marea culegere a d-lui Veress cuprinde piese de cea mai mare importanță, dar, ca și volumul precedent, el chiamă multe întregiri și destul de multe îndreptări, pe lângă aceia că trebuia să fie supus la multe eliminări de documente fără interes pentru noi.

Putem începe chiar înainte de pagina întâiu. În reproducerile de iscălituri și peceși, ce ne interesează pecetea medicului Blăndrața, cu care n'am avut nimic a face, și a lui Stanislav Niezowski, care a fost doar unul din soții poliandricei domnițe Zamfira? Iscălitura lui Ștefan Mizgă e bine redată, afară de două erori, dar de ce cu litere latine (Стефанъ воеводичъ молдавскіи, своею рска полажил)? Dar, în pecetea lui Petru Cercel, nici vorbă de M[agnus] D[ux] Petro Voevoda, ci e м[ногостію] в[ожию].

Prefața trebuia revăzută ca limbă (poate și ca spirit: mila prinților maghiari ai Ardealului față de pribegii noștri). La Curtea Ecaterinei de Medicis nu erau „femei galante“ Petru Cercel a fost numit Domn, nu „Voevod“. Se anunță alfită documente

despre Báthorești, care nu ne privesc *de loc* pe noi. De ce „boierii“ din țara Făgărașului nu se aseamnă, — de ce d. Veress ține să nu se asemene — „cu boierii țerilor române“? „Formalitățile potrivit cărora“ nu e românește. Foarte amabilă observația că supt Ștefan Báthory Ardealul „nu avea (*sic*) să sufere nici (*sic*) năvăliri — ca pe vremuri — din partea Domnilor țerilor române“. Limba francesă a traducerii cuprinde astfel de forme ca „il devait à consolider“, „mésentente“ pentru „mésintelligence“, „un Roumain“, „un Hongrois“, „réfugié de la Hongrie“. Greșeală de tipar: „on s'entretenait“ pentru „on s'entretenait“. „Jean le Voevod terrible“ stă lângă — în franțuzește — „Ioan Voda Potcoava“. Cetim „*tout* une série“. Pentru a nu zice curent prinți Domnilor noștri ni se dau forme ca: „Iancu Voda“, „Alexandre Voda“, Petru-Voda“. „Ceaș“ e reprodus așa. „Din fericire“ e „par bonheur“. De ce Teuffenbach e „prolix“? Originalul românesc e... „vorbareț“. Cetim: „se plainent“. „Damele galante“ sînt traduse cu „grandes dames“. Nu se zice „Christophore“, ci „Christophe“ „Nous décrit puis“ e „ni descrie apoi“.

Cu n-1 7 încep documentele *noastre* (restul e maghiar). Boierul pribeag la Viena și apoi la Cașovia, „Draxan“, nu poate fi „Drăgșan“, ci Draxin (v., de altfel no. 91, cf. no. 111). La no. 8 ambasador nu se zice la noi „orator“. Un pribeag Bogdan, la Curtea imperială, în 1573 nu poate fi decît fostul Domn Bogdan Lăpușeanu. Împăratul îl refuză din nou, la 30 Maiu 1573, Sultanului. Moldovenii îl voiau la 1574 (no. 46, pp. 55-6). Se cerea în Novembre în Polonia (no. 48, pp. 57-8): acolo și sora și „alte rude“ ale lui. O datorie a lui Despot către Zay, no. 10. Cf. și no. 20, pp. 19-20. Soldați aduși din Ungaria de Ioan-Vodă cel Cumplit: unul, Ioan Garva (de loc „boier“, cum spune titlul), spune că Vodă nu plătește și că unii dintre boieri (nu din ai lui) au fost îngropați de vii (nu „de viu“, în resumat). „Stephan Wayda“, cu care acest vechiu ajutător al lui Despot a slujit în Moldova, nu e, bine înțeles, un pretendent, ci tot un mercenar. Basarab-Vodă din „Moldova“ la 1573, pribeag pe la Zips, pare a fi Nicolae Basarab, purtat și pînă Spania (v. no. 12, p. 11). De altfel, în Iunie 1574, cînd era la Săltmar, i se spune Domn muntean (p. 37, no. 28), D. Veress o știe, dar nu și bibliografia chestiei. Se vede Ion-Vodă cel Cumplit oferind, la 2 Oc-

tombre din acel an, în numele Sultanului, ajutor Polonilor contra dușmanilor (Muscali) (pp. 11-2, no. 13). Pribegi mutați de la Sárospatak în Octombrie (p. 13, no. 15).

Ce ne interesează pe noi Bornemissa, episcop de Orade (no. 16), corespondența lui Blandrata (n-le 16-7)? Afacerea pretendentului Bekes, Român desnaționalizat, abia merită să figureze într-o asemenea colecție. O afacere de nobili români de la „Rekitté“, lângă Sas-Sebeș, și „Tartaria“, lângă Vinț, cerea identificarea localităților (no. 22, pp. 23-4). *Nu Ioan-Vodă, care a murit luptând*, ci Bogdan fugarul e acela care, în Mart 1574, cerea ajutorul polon (no. 23, pp. 24-5). Se și vede plecarea lui din Imperiu (spre Polonia) în n-l următor. Ioan, în ceasul de primejdie, și-ar fi trimis averea și soția la Camenița (numele localității, pus în resumat, Kamieniec, trebuie să fie Kamieniec Podolski, și apoi acolo nu e Polonia, ci Rusia) (v. no. 25, pp. 25-6). O notă despre niște pretenții ale văduvei Cherepovici (soacra lui Petru-Vodă Mircea), la pp. 50-1. În titlul bucății no. 29, nu e vorba de o victorie a lui Alexandru Mircea asupra lui Ioan, ci de contrarul: pentru trimesul venețian în Polonia „Valacco“, firește, e Moldoveanul (no. 29): *pentru a publica documente privitoare la o țară trebuie să i se cunoască istoria*. Povestea înfringerii lui Ioan, nu „tăiat de Tatari“, ci prins de Turci și spîrcuit de cămile, e presintată fals în resumat din lipsa acestor cunoștinți, neapărate (pp. 38-9, no. 30). Aceiași ignorare a sensului lui „Valah“ în Polonia face ca la p. 40, no. 31, să se semnaleze „știrea curioasă“ că Petru Șchiopul, noul Domn moldovean, e frate cu Ioan-Vodă (de fapt e vorba de Alexandru Munteanul; greșeala e aici în sens invers). Știrea falsă că Ioan a fugit în păduri cu 200 de ostași, fiind ucis pe urmă. Aceia că ar fi lăsat averea regelui Poloniei e de aceiași valoare. Dar d. Veress nu înțelege textul său, cînd spune că Petru e „poreclit Vodă al cîmpurilor“, pe cînd textul italian al Venețianului glumește numai: „*va fi Vodă al cîmpului, pentru că s'au ars toate localitățile sale*“ (no. 32, pp. 40-1). O scrisoare a lui Mohammed Socoli către Poloni pentru susținerea lui Ioan, no. 33, pp. 41-2. Și aici comoara de la Camenița și socrul, care se știe că a fost de fapt pîrcălabul de Hotin. Intrebuinșind *Pretendenții* miei se putea afla că era Lupea Huru și că o scrisoare a Doamnei a fost tipărită de Melchisedec. Ea revine în Moldova (p. 55, no. 45). Averea ar

ținea-o Palatinul Rusiei (p. 57, no. 48). La Camenița, spune Viziur, erau șapte „soții ale boierilor“ (cu punctuația d-lui Veress, iese „șapte soții“ (ale lui Ion?), „puse pe douăzeci și șapte de care ale boierilor“ (*sic*) (p. 43). Răspunsul către Sultan, prin Taranowski, p. 47 și urm. Cf. no. 41. Ca să se vadă cum cește unele ori d. Veress: la pagina 50, avem „ivansciti“ pentru „fuorusciti“. Interesant numele Logofătului Udrea al lui Ioan (p. 50). „Constantin Grecul“, care împrumutase pe Ioan, să fie Corniact (p. 51)? Primele relații polone cu Petru, no. 40.

În Arhivele din Sas-Sebeș d. Veress a găsit o interesantă scrisoare, din 7 August 1574, a lui Pavel Tordași, episcopul calvin al „bisericilor românești“, prin care, în ceartă cu orașul, vinde casa dată lui, cu titlu nobiliar, la Lancrăm (no. 36 p. 46). „Moscatelli“ la pagina 55, no. 45, nu e un om, ci *vin muscat*. Nu se zice: „Polac“ în românește (v. p. 55, no. 46, resumatul). Incurcat iar cu „Valachia“ Polonilor, d. Veress află abia la pagina 61, nota 2, soluția, dar i se pare lucrul „destul de ciudat“ (însă Polonii nu numiau „Moldova“, ci „Muntenia“ Țara-Românească). Il vedem căutând Bucureștii și pe la Bilciurești (*ibid.*). De mare interes știrea că în primăvara anului 1575 era la Munteni atîta foamete de muriau caii de la rădvan, vitele pe cîmp și „oamenii se omorau pentru o bucată de pîne; și cîinii prind cioare (*grues*) și vrăbii (*volucres*, nu *volveres*). Zăpada e până la umăr (p. 61). Era lipsă și în Ardeal, care împiedeca exportul de grîu (p. 62, no. 55). Polonia îl permite (p. 75, no. 69). Petru Șchiopul cere, în numele Turcilor, ca Polonii să-și aleagă un rege pe placul Sultanului; altfel el și frațele lui au ordin să intervie (pp. 63-4, no. 56). Și Socoli scrie în acest sens (no. 67, pp. 72-3); nu „Machmeth Pașa“, și nu „intîmează pe Leși“. Nu se spune că Baiezid al II-lea a făcut Cetatea-Albă. De ce lungul șir de pagini despre chestia polonă (p. 87 și urm.)?

Un șir întreg de acte privește bătălia decisivă pentru soarta lui Bekes, dar și asta e tot „acta externa“... Iuvaierele Doamnei Zamfira, p. 77 și urm. Și aici pomenirea Ursulei Cherepovici. Bani ai Zamfirei la Ștefan Báthory, no. 80, pp. 106-7.

Un alt șir de documente privește pe un pribeag în Ungaria, Ștefan-Vodă, care e în adevăr, fiind acolo de unsprezece ani în 1577, „Mîzgă“, rivalul lui Alexandru Lăpușeanu (no. 73, p. 83). Cereri

de ajutor ale lui (no. 98, pp. 121-2). Servise chemat, din Polonia, cu 300 de călări, supt Lazăr Schwendi, Zay și Meinhart Balassa (no. 99, pp. 122-3). Cf. și no. 100, p. 124. Se cerea la Erdőd, între Români (no. 105). V. și n-le 112 și urm., 120, 122 (cere moșia Szakács), 124, 127, 150, 132 („Domn și fiu de Domn“), 144-5, 152, 160, 165, 180, 183, 185-6, 190, 193, 198, 199, 208 (nunta lui în Iulie 1598), 209, 211, 214, 216 (el și Draxin), 224, 261, 265. La p. 130, se spune polonește „Valahia“ Moldovei (deci nu e vorba de Mîlnea-Vodă). Munteanul pribeag la Rodos în 1575-6, no. 77, pp. 99-100 (Alexandru ar fi să fie înlocuit ca domnind prea mult și avînd fratele în Moldova). Ivașcu, Vornicul muntean, cu afaceri în Ardeal, e Goleșcu (no. 79, pp. 105-6). Trecerea pe la Cernăuși a lui Ștefan Báthory, ales rege în Polonia (no. 83, p. 110). Știri despre Chiajna la Alep, în 1576: „des Müeschzay Wayda aus der Schwarzen Wallachey verlassne Weib und zwen Söhne“; a văzut-o un fost servitor al ei. *Se pomenește și fiica ei dată ca soție Sultanului*: Chiajna trimete o scrisoare, prin el, lui Socoli. Se prezintă o curioasă genealogie: mama Chiajnei — de fapt moartă de mult — era sora mamei lui „Bogdan-Vodă“ (Lăpușeanu): de fapt Ruxanda lui Alexandru-Vodă era sora Chiajnei (p. 112, no. 85). Era rudă cu „Muscalul“ prin fata lui Ștefan-cel-Mare măritată la Moscova. Plîngerile contra lui Alexandru Munteanul îmi sînt cunoscute (no. 88, pp. 113-4): trebuie să fie tipărite undeva. După această formă germană, cea italiană (nl. următor) pare nouă. Dar nu poate fi vorba de: *gepite* (!), (p. 114, no. 89). Cearta dintre Sinan, care ține cu pîrșii, și Socoli, care e contra lor, e de tot hazul. Sinan strigă că „n’ar sta un ceas dacă ar ști că-și are locul din cauza aceluia, dar și l-a căpătat cu sabia, și să fie sănătos Sultanul Murad, stăpîn plin de dreptate“. Piali și Ahmed se ridică și ei contra lui Sinan, cel mai tînăr Vizir. Urmează arestarea lui Șaitanoglu, patronul lui Alexandru; liberat, un ceauș va cerceta acasă la dînsul. Și în țară se vor face cercetări (p. 115, no. 89). Și no. 90 îl cred publicat: poate și 91. E de sigur inedit raportul lui Ungnad de la no. 92. Pîrșii se tem să vie în țară și Socoli-i trimete prin begul de Nicopol, dar ei se tem ca Alexandru să nu-l cumpere. Apoi Marele Imbrohor, întors din Ardeal, a fost cîștigat de Domnul muntean și a făcut raport în folosul lui („Mäutmacher“ îmi pare dubios, ca și „zum

Rueder“ pentru galere). Cei 150 de Romîni preferă și galerele, întorsului (p. 117, no. 92).

Se cunoșteau pretențiile la tron ale medicului lombard Rosso (p. 119, no. 94). Pentru comerțul moldo-polon, pp. 125-6, no. 102. Și n-le următoare. La p. 137 trebuie: „profusione sanguinis“, nu „professione“. Rapoartele imperiale din 1578 despre aventura lui Ioan Potcoavă sînt importante. La p. 141: „vor (nu von) den Seinigen“: Potcoavă nu vrea să iete *de față cu ai lui* scrisoarea prin care regele Poloniei îi cere să plece; el spune că e deprins cu sabia, nu cu condeiul și n'are logofăt; scrisoarea o retrimete. Prima apariție a lui Petru Cercel, în Februar 1578, no. 121, p. 143. V. și scrisoarea către Papă, 1-iu Februar 1579, no. 135. D. Veress observă că forme ca „tolto“ și „mana“ arată că el însuși scrie. După scrisoarea aceasta, din Paris, avem pe cea din viile Perei, 20 April 1579, către un cardinal (no. 137, pp. 163-4). V. și n-le următoare. Nu poate fi vorba la no. 123 de lancu (nu „loan“ Sasul) care să fi intrat cu oaste contra lui Petru Șchiopul. Doar la no. 128 se vorbește de al doilea *lotru*, Constantin (Lăpușneanu). Pentru execuția lui Potcoavă, n-le 129 (trece printre 400 de haiduci spre eșafod; expunere, cu capul cusut, în Biserica Rusească, unde toți îl plîng), 131. (Petru-Vodă trimete regelui 50 de boi, 4 buși de vin muscat, 2 buși de lămîi sărate și un cal; Potcoavă nu e legat, ci liber; discursul l-am dat în prefața la Hurmuzaki, XI; recomandă pe cei opt credincioși cari-l întovărășesc, pentru ca, după cererea lui publică, ei singuri să-i atingă trupul; unul din soldați, indignați, îi dă un păhar cu vin; văzînd paiele pentru a îngenunchia, întreabă: „Doamne, nu sînt eu vrednic să îngenunchiu pe ceva mai nobil decît aceasta?“; cere de la ai lui un covor; se închină; așează haina după cum îl rugase calăul; capul se arată de trei ori în mijlocul urletelor poporului, haiducii gătînd arcebusesele; e dus în sicriul verde care se zice gătit de el. În note e presintat ca de treizeci și cinci-pătruzeci de ani, blond, cu barbă lungă. Ce e „capovers“, p. 95, nota 1? Pentru vin de Candia trecut prin Chilia: plîngere a Venețienilor că Petru-Vodă iea patru galbeni de bute, cea ce-i dă pe an 3.000 de galbeni, iar căraușii cîștigă vre-o 6-7.000 (p. 159). La 4 April 1579 Mihnea-Vodă denunță lui Cristofor Báthory pe boierii, cu „5-600“ de Rumîni, cari scriau lui Cercel și-i dădeau bani, împrumutînd de la gelepî. Acum sînt în Ardeal:

ii cere (no 136, pp. 161-2). Scrisoarea lui Henric al III-lea către Socoli, 21 April 1579, trebuie să fie în Hurmuzaki, XI, după registrul găsit de mine la München, dar de sigur că acolo nu sînt cuvinte ca *speliez* („les princess peliez ou affligez“, nici forme ca „nous en fait“, nici ortografii ca *depèche*, nici „nuos emrellant“ pentru „nous en remettant“, nici „contraitement“ pentru „contentement“). Nici data de 20 April 1579 pentru o scrisoare *din Pera* a lui Petru Cercel (v. no. 137) nu poate fi admisă. Cercel era la 23 Iunie în *Paris* (v. no. 141), cînd scrie cardinalului Commendone (se plînge de zăbava francesă: „l'uso di quà, che è lungo a determinare“). V. și n-le 149-50, p. 174; n-le 153, 156. Lupta între el și Pătrașcu din Cipru, care se zice adevăratul fiu al lui Pătrașcu-cel-Bun v. no. 158, pp. 177-8. Și pașaportul Sultanului pentru Cercel îmi e cunoscut (no. 163, p. 163). Cf. no. 166. V. și no. 171. Recomandatie a lui Cercel către ducele de Savoia (no. 172). Regele îi dă 1.000 de scuzi ca și ducele de Guise. Proiectul lui de cruciată, n-le 171 și 174. V. și n-le următoare. I se arată Tesaurul venețian (p. 196, no. 181). O scrisoare a ducelui de Ferrara către el (p. 226, no. 206). Încă una no. 226. Recunoștința lui față de Veneția, no. 235. Planurile de năvălire ale lui Laski, no. 143. La p. 169 aş crede greu că poate fi „clandestim“ în loc de „clandestine“. Oamenii lui Ștefan Mâzgă: cei doi Draxin, Petru și Ioan, Mihai Vlaicu și Ștefan Radu, p. 170. La 25 Ianuar 1580 se credea în Constantinopol că Petru Șchiopul pleacă la Alep, dar „soția și copilul“ (Vlad) rămîn la Constantinopol; Sultanul nu-l primește în audiență, dîndu-i 40-60 de aspri ca tain (no. 154, pp. 275-6). I se lasă și 18.000 de galbeni pe cari-i avea la el (no. 151, p. 176). *De la Alep e rechemată Chiajna*, „sora Domnului de acum al Moldovei“ (Iancu Sasul, fiind și el fiu al lui Petru Rareș), *îmbogățită prin comerțul pe care l-a făcut acolo, așa încît a putut plăti*. „È donna, come vien detto, di molto valore et industria.“ O sprijine Vizirul Ahmed, prieten odinioară, cu Mircea Ciobanul (*ibid*). O văduvă a lui Bogdan-Vodă și fiul ei, la 1580: e de sigur pretendentul de care vorbesc în lucrarea mea despre această categorie, și nu Bogdan Lăpușneanu (no. 157, p. 177). Și un Ladislau Bogdan, în serviciul pretendentului Bogdan, după ce fusese cu Despot (no. 201, pp. 220-1). D-lui Veress i-ar plăcea să fie „un Ceangău din Moldova“ (p. 222, no. 201). De sigur că

n-1 210 e o traducere modernă. Intoarcerea, în 1582, a lui Petru Șchiopul se presintă ca opera exclusivă a lui Bartolomeo Bruti, favorit al Vizirului, dat Domnului ca supraveghetor; Vizirul reține pe Cristofor, fiul lui Bartolomeo (no. 212, p. 230). Rînduiala Avrigului, no. 215, pp. 230-3 (se vorbește clar, fără prejudecăți, de „zweyerlei Nationen, nemlich Deutschen und Wallachen“; judele-și dă sama înaintea unei comisii de șaisprezece Sași și șaisprezece Romîni; dacă judele e Sas, Sașii dau doi pîrgari, Romîni unul; dar încă de atunci teoria că Romîni sînt „Frembdlige und Găste“; ei datoreșc fîn pentru Sibiiu). D. Veress înseamnă că aceiași măsură se ia pentru Săcădate, unde sînt Unguri și Romîni; p. 239 Raporturi între celateea Făgărașului și iobagii romîni, no. 229. Era cu totul necunoscută năvălirea în Moldova, prin Octombrie 1582, contra lui Petru Șchiopul, restituit, a unui Iliș-Vodă, fiul lui „Petru-Vodă cel bătrîn“ (deci o nouă ediție a lui Iliș Rareș), adus de 1.030 de Cazaci, dintre cari unii sînt reținuți de Domnul biruilor. „Balyka Hauptmann“ cel rănit de gloanțe nu e „căpitanul Bălică“ (!), precum crede d. Veress, ci vestitul *Hatman Balica*, primul ctitor al mănăstirii Frumoasa (p. 235, no. 215). Prada luată de Poloni de la Iancu Sasul e calculată a fi de 600.000 de galbeni (p. 237, no. 217). Regele ar vrea să mărite pe „fata“ lui și să puie în Moldova pe Samuel Zborowski (no. 218, p. 237; v. și no. 240). Pentru Ianus, recomandat de Papa la 1583 (no. 222): d. Veress a căutat în *Pretendenți domnești*; dar nu poate fi Ioan Bogdan. Interesanta scrisoare, din (Iunie 1583) a lui Petru Șchiopul către regele Poloniei no. 232, pp. 250-1, în care se apără că nu el cere tesaurul lui Iancu, e, de sigur, pe alocuri, rău cettită. Scrisori cu privire la o posibilă năvălire de Cazaci în Moldova pe pagina 251 și urm. Lă vestea că vine Domn Petru Cercel, Ivașcu Goleșcu trece în Ardeal cu familia la moșia lui, Sîmbăta (pp. 225-6). Cf. și no. 238.

El pare a strînge trupe în Polonia (p. 264, no. 242). Se oferia, om „di bell'aspetto“, pentru Domnia creștină (p. 265, no. 243). El se gîndia acasă ori la un adăpost prin Husi sau Chioara (no. 244, pp. 266). Petru scria lui Ivașcu că Mihnea și Petru sînt încă la Poartă și că primul va păstra Domnia dacă dă mai mult; în acest cas Ivașcu ar vrea să meargă la Roma ca ambasador (no. 248, pp. 270-1). De fapt un ceauș administra țara (p. 275).

Cercel biruind, Ivaşcu pleacă (no. 255). Petru Cercel ceru din Ardeal pe Ivaşcu, pe Vornicul Dumitru şi pe Logofătul Stanciu, într'un moment, în Maiu 1584, când el începea să taie, şi în ziua de Paşti, pe boierii lui (trei, între cari un Vornic). V. şi no. 234, pp. 319-22. Possevino şi ţerile noastre, no. 237, p. 258. Pentru împiedecarea călătoriei lui, p. 260 şi urm., no. 238. El se gândia a aduce Romîni ardeleni într'un Seminarium de propagandă catolică (p. 261). *Un medic ragusan din Polonia introdus la Domniile noastre*: el ar vrea să-l facă preot, ca să spioneze în aceste părţi. Nu ştiu de unde a luat d. Veress ştirea că s'ar fi gândit cineva a face din Baltazar Báthory, menit unei morţi grabnice, un Domn al Moldovăi (p. 263, nota 1). Scrisoarea medicului canonic Nadali, din Cracovia, — acesta e Ragusanul —, către Possevino, vorbind despre îngrijirile date de dînsul lui Cercel, la o boală grea, nu cuprinde aserţiunea că Mihnea ar fi fost catolic (că „era turcit“ — p. 264, nota 1 — e o greşeală; numai la căderea-i a doua, în 1591, nenorocitul Domn a renegat). „Dico più che Mixna, per esser di religione“ (fără virgulă!) „et altri costumi“, înseamnă: „per esser di altra religione et altri costumi“. Nadali e recomandat la Roma (pp. 268-9, no. 246). „Voevodul Ivan“ de la pagina 266 (scrisoare a regelui Ştefan) nu e „Ioan“ ci Iancu Sasul. O scrisoare a lui Cercel din Adrianopol, 24 August (no. 245, p. 268). Petru Şchiopul Irimele, în acest an 1583, pe medicul său italian în Polonia ca să anunţe că Turcii trec Dunărea la Obluciţa (pp. 269-70, n-le 247-8). Sigismund Báthory-i oferă lui Cercel prietenie (reclamaţii pentru Mocani), pp. 271-2, no. 249. Sigismund se bucură de numirea unui om purtat prin creştinătate. La 12 Novembre Cercel răspunde lui Albert Huet (no. 257). Foarte însemnat raportul, din 11 Septembrie, al lui Possevino (pp. 274-6, no. 251). Roma trimetea două coroane („ed attretanti cavalieri“ ?!) pentru cei doi Domni. Un pretendent prins în Polonia. Regele Ştefan nu crede să se poată converti Romîni îndărătnici şi barbari; nu s'a reuşit cu cei din Ardeal, mai liberi (pp. 275-6, no. 251). Possevino stăruie însă în ideea Seminariumului şi a calendarelor (p. 276, no. 251). Pentru averea lui Iancu-Vodă, no. 258, pp. 282-5. Turcii dreg Tighinea (p. 286). A se pune punct acolo, r. 15 de sus, după „lateat“. P. 294: nu există „paşa ceauşilor“, ci ceauş-başa: așa spune şi textul maghiar. Comoara lui Iancu-Vodă şi n-le 263-4, pp. 295-6. Trei

Români cari trec la catolicism în Praga, unul fiind un pretendent, la 1584 (no. 278, p. 314). De fapt (no. 279, pp. 314-6) acest Ioan (*Iovanus*) e cunoscutul Ioan Bogdan, cum se vede din genealogia lui, pe care, mai târziu, o presintă cu modificări. Bogdan Orbul, care domnește „douăzeci“ de ani, are ca fiu pe Ștefăniță, dar și pe acest Ioan. Ștefăniță ar fi fost înăbușt cu pernele, noaptea (*noctu pulvinaribus suffocarunt*), după o stăpânire de cinsprezece ani. La șapte ani, Ioan e trimis la Munteni (*in montanensem terram*) cu credinciosul Teodor, *procer suschaviensis*. În acest timp domnesc — și lista e adeverată — Petru (Rareș), Ștefan (Lăcustă), iar Petru, Iliș și Ștefan, fiii lui, Alexandru (Lăpușeanu), Despot, iar Alexandru, Bogdan (fiul lui), Ioan, „fiul lui Ștefăniță, fratele acestui Ioan“, „Petru Grecul“ (Șchiopul), Iancu, iar Petru, iubit de popor (*proceribus et populo gratus*), căruia totuși, fie și după moarte, i-ar putea urma acum bătrînul Ioan, cu voia Sultanului și intervenția regelui Franciei. Acum e cu un singur serv, Iliș din Suceava. La 24 Octombrie 1584 nunciul din Praga, neîncrezător până acum, recomandă la Roma pe cel convertit de un Iesuit care știe românește (p. 316). Scrisorile de recomandare către regele Henric, de care vorbește d. Veress, trebuie să fie de la 9 Februar 1585, nu 1583 (*ibid.*). „Kazulul“ de la pagina 323 e Persianul („Cazilbașul“). Aici și lauda vecinului amabil care e Cercel. Guvernatorii Ardealului spun despre el că „nu e nici Român simplu, nici vre-un barbar, dintre aceia cu a căror vecinătate am trebuit să ne mulțămim până acum“.

N. Iorga.

C R O N I C Ă

O nouă biografie a lui Papiu Ilarian în Anuarul liceului care-i poartă numele la Tîrgul-Murășului (de d. Grigore Ciortea).

Din Veneția d. Valeriu Papahagi ni scrie :

„Am continuat luna această cu cercetarea bustelor celor cinci „savi alla mercanzia“ și cu corespondența baiului de Constanti-nopole. Am urmărit corespondența consulilor din Durazzo. Moscopolenii apar în foarte multe scrisori. L-am urmărit de la 1691 pînă la 1761. Sînt liste făcute de consuli din Durazzo, cu măr-

furile fiecărui negustor: Moscopolenii sînt în frunte. Sînt amănunte interesante relative la mărfurile pe care le trimeteau sau le primiau acești negustori, la felul cum le asigurau, la năvile peras-tine sau dulcignote (tartane, polacce) cu care se expediau mărfurile din Durazzo. E vorba și de negustori moscopoleni cari întrețin relațiuni comerciale cu Fiume și cu Trieste: „Di ragione di Nicolò Cazi Michali da Siacista, e compagni da Moscopoli per Fiume o Trieste“.

Alături de Moscopoleni apar, pentru zece ani numai, negustorii aromîni din Moloviște, între 1741 și 1750. E vorba de negustori ca *Elia Kozzo da Malovista*, *Costa Dima da Malovista*, etc., etc. E și o notiță asupra holerei (sau ciurii?) care a bintuit la Moscopole în anul 1741: „In Moscopoli fà stragge, venendomi con fondamento asserito essere sin ad'ora fatalmente perite da duecento persone“.

Mi s'a părut însă interesant raportul făcut în 1761 de Antonie Bartolovich, consul venețian la Durazzo asupra decăderii comerțului venețian din această scală și dezvoltarea portului Saiada, din fața insulei Corfù. Bartolovich nu ascunde nimic celor cinci *savii alla mercanzia*. Face un raport amănunțit asupra comerțului venețian în Adriatică și în Sud-Estul Europei. Vorbește de comerțul Scutarinilor cu Valahia, de negustorii moscopoleni, molovișteni ruinați în comerțul lor cu Veneția, de devierea comerțului Moscopolenilor spre Viena. „Gli Scutarlini raccolgono nella Val-lachia la maggior quantità di cere“ ; „La disgrazia de naufraggi seguiti in passato che hanno rovinati molti mercanti greci di Moscopoli, Siacista, Ocrida e Malovista, che coltivavano e frequentavano questa scala“ ; „Il punto risveglia importantissime riflessioni per procurar di far riffiorire e redimere il commercio verso il quale pare che questi mercanti e particolarmente li Greci di Moscopoli, che comerciano in Germania, trasportando quan-tità di cottoni e pellami fino a Viena, ripiglierebbero il loro com-mercio con Venezia ogni quando fossero addolciti li dazi“.

Într'o scrisoare a lui Pietro Rosa, consul la Durazzo (1719), către Carlo Ruzzini, ambasador venețian la Constantinopol, care avea să fie doge între 1751 și 1755, e vorba de un Gheorghe Vreto, moscopolean, recomandat pentru postul de dragoman: „Oggi è venuto da me il signor Georgio Vreto, mercante da Voscopoli, amico di questo consolato e creatura del s. Nicolò Caraggiani, à

rapresentarmi qualmente questa sera è di partenza per Voscopoli, di dove poi deve passare di subito costì, perchè occorendomi, possa scriver all'E.V., dovendo lui stesso venire ad esibere la mia riverente siccura nelle venerate mani dell'E.V. Di tall'atto cortese lo ringraciai, nello stesso tempo l'incomodai della presente copia". Iar mai departe: „Siccome il consolato tiene somma premura, come dissi, di persona fedele, qual serve per dragomano della natione, conoscendo perciò il signor Georgio Vreto capace e bene affetto alla Repubblica Serenissima, per il che humilmente supplico l'E.V. degnarsi farli ottenere il beratto di dragomano, accertandola ch'esigeremo de questo un ottimo servizio.“

•

În *Darul vremii*, I, 4-5, note despre conferinți ale lui T. Maiorescu la Berlin în 1861. Autorul, d. Iulian Jura, promite studii adîncite asupra ideologiei românești.

Tot acolo turneul lui Pascaly la Arad, în 1871, de d. Octavian Lupaș.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Note despre Bălcescu la Paris le dă d. I. M. Rașcu în revista *Îndreptar*, I, 5.

•

În *Țara Bîrsei*, II, 4, d. Axente Banciu se ocupă de editorii brașoveni frații Ioan și Constantin Boghici. Ultimul lea tipografia de la I. G. Schobeln (1804). — Sirguincioasa lucrare a d-ului Caius Bardoși după cărți nouă (Grenville Murray, *Embassies and foreign courts*, Rostovțev, *The history and nature of international relations*, și Jayme Hill, *A history of diplomacy*) suferă de neorientare generală (nu se scrie Leo, Prokop; nu există un „cod venețian“; pluralul de la „relazione“ e „relazioni“, se zice *pregadi*, nu *pagadi* — pentru aceasta era de cercetat Rawdon Brown, *L'Archivio di Venezia*). Autorul ignorează toată bibliografia românească. — D. I. Colan are note despre St. O. Iosif.

•

O foarte inimoasă apărare a drepturilor etnologiei o dă d. Al. P. Arbore în articolul său din „Buletinul Societății de geografie“ pe 1930: *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului român* (București 1930). Problema începuturilor culturii de caracter abstract e soluționată pe baza celor mai variate cercetări.

D. Filaret Doboş publică în *Societatea academică română „Dacia“*, 25 de ani de viaţă studenţească, 21 Maiu 1905 — 21 Maiu 1930, o adevărată scurtă istorie a vieţii universitarilor români din Bucovina în cursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani. Dar e şi o importantă contribuţie la viaţa politică şi culturală a provinciei. Capitolul despre curentul „democratic“ în Bucovina, al lui Aurel Onciul, e scris cu prietenie, deci adesea alături de adevăr. Se lasă la o parte toată patima, trecînd une ori şi de hotarele Bucovinei, toată campania de ponegriri şi vorbe grele de care s'a făcut vinovată une ori această direcţie, condusă de un om foarte înzestrat, dar fără multă conştiinţă. Resultatele sociale însă au fost, fără îndoială, foarte mulţămitoare. Poate era de făcut un mai mare loc inimosului Vasile Liţu, cu privire la care ar fi multe de spus. Partea privitoare la expoziţia din Bucureşti, în 1906, e deosebit de semnificativă pentru călduroasele sentimente naţionale ale societăţii. Au mai fost şi alte prilejuri de vizitare a României, la care au participat şi „Dacieni“ : puteau fi amintite.

BCU Cluj / Cent * * * * University Library Cluj

În *Arhiva Basarabiei*, II, 2, acte de la Alexandru Lăpuşeanu (facsimile), de la Petru Şchiopul (pentru Marele Logofăt Ion Golea), de la Ieremia Movilă (menţiunea „sculării lui Mihai-Vodă cu Muntenii asupra Domniei Mele, şi au prădat ţara aceasta a Moldovei“, p. 206; hotarul îl fixează Ureche), de la Constantin Movilă (pentru Marele Postelnic Dumitrachi Chiriţă [Paleologul], 5 April 1609; pp. 208-11. Alt act, care-i dă, la 6 April din acelaşi an, Sencăuţii, Pipereşii şi un loc de moară pe Iijia, fost dat de Ieremia lui Nicanor [nu Necanul], fostul Mitropolit, pp. 212-4. Se spune că el a servit şi Domnilor Ieremia şi Simion. Era soţul „Maricăi, mătuşa Domniei Noastre, fiica boerului Gheorghie, pîrcălabul Hotinului“. Între marturi: Vasile Lozenschi Stolnicul, de sigur o rudă a lui Gheorghe acesta, care era Lozanschi, „Lozeanul“, din Lozna. Ca pîrcălabi de Neamţ Stanislav şi Vicol, Manole la Roman), de la Radu Mihnea (pentru Tudori, pîrcălab de Hotin. Vînzătorul, „sluga noastră Ghedeon, feciorul lui Voico biv Logofăt“, să nu fie Mitropolitul de mai târziu? Între boieri, la acea dată de 30 Februar 1625, ultimul an al acestui Domn, e pe lângă Trufandă, pîrcălabul de Neamţ, *Munteanul Spătar* Gorgan; şi Niculachi Stolnicul pare de acolo; Dumitraşco

Ștefan e Mare Logofăt; pp. 216-7; facismile), de la Vasile Lupu (pentru Dumitrachi Fulger care gonise la Voroncăuți pe „niște oameni din Nemciuv“, p. 218), de la 1807.—Note, de d. T. G. Bulaf, despre Mănăstirea Doamnei, închinată la Russiko, cu „etisio“ de 400 de lei pe an; Grecii permiseseră să se azeze acolo un pitar grec cu familia. Actele mănăstirii părăsite și stricate încep cu 1480-1. La pagina 233, nu „Călmăsoara“, ci Călmăsoaia (soția lui Dumitrașcu Calmășul de la Stănțești, pomenit cu dînsa. Maria, la pp. 235-7; ea e „bolnavă la pat“ în 1786; fiul Ienacachi la p. 238; v. p. 233). Mențiunea și a lui Iani Hadîmbul, clitorul mănăstirii Hadîmbului, care e, se pare, aceluiași ca „mănăstirea lui cu hramul Nașterii Precistii la Hărlău“ (*ibid.*). Un ordin dat de Ecaterina, Doamna lui Istratie Dabija, la 8 Ianuar 1662. La 1681-2 Vornici de Botoșani: Constantia Jora Serdar și Dumitrașcu Clucer (p. 234). Și acte ale schitului Găftonului (pp. 234-5). Foarte importantă scrisoarea „episcopului Dositei Maramorschi“ (de Maramurăș, din Muncaciu) de la 26 Novembre 1735 către „arhimandritul Ezachil de la mănăstire Sffintului Atanasie ot Copou, la Eși“ (p. 239).

Alt șir de acte, publicate de T. L. Boga: de la Alexandru Lăpușneanu (nume: Pic'oran, Pîrșilă, Păpușă fiul lui Petrilă: satul Buhășani la Chigeciu; Dragoman din Băsăști; altul pentru Iordachi Țura, portar de Suceava; Țigani: Radul, Ursilă; martur: un Petre Marcevicu pîrcălab; pp. 241-2), de la Petru Șchiopol (Greaca, soția lui Orăș, fost Vornic; Paos Vornicul, 1586; pp. 244, 246), de la Radu Mihnea (pentru Pătrașco Ciolpan, în 1616; sate Socolul și Alcidariul, pe Nistru), de la Vasile Lupu (Țigani: Ugle, Albul, Răzvan, Vlaicu, Mușea, Cazacul, Țina Craiu, Zamă, Taraș, Fetica, Guțul, Ciochină, Creful, Dracea, Orhelianul Văratu, Ghiuni [Grec: Ghionis], Burghel, Sorica, Tatrădie, Ghelemè, Bădică, Movca, Margea, Cain, Goronea, Guțu, Dudulea, Vicol, Buzea, Holboca, Hurpina, Prodan, Larie, Necopole, Vane, Boghea, Ochean, Gora, Pelaghia, Hir, Bica, Sîrbăscul, Cliugoros, Pătrinac, Goga, Fenica, Dorte, Conta, Trușca Pișul, Șoșea, Veii, Țilie, Burdujea, Grăjdian, Zoga, Gorcea Buzea, Tropotin, Dochia, Fota, Mecea, Greaca, pp. 249-50), de la Gheorghe Ștefan (pentru Irina lui Ioniță Cerchez biv Vel Stolnic, fiul Spălărarului Cerchez; Țigani: Titiana, Loghina, Cătălina, Chirana, Oprea, Lazarina, Solomon, p. 25, no. VI; aiurea răzeși: Ioance,

Bociuşcu, Codrescu, Huhulie, Dronca; pp. 251-2, no. VII), de la Iliaş Alexandru (pentru Mihălcea Hîncul; Lazor Nestriianul, nepot lui Banciu de Săcăreani', p. 253), de la Gheorghe Duca (pentru Grigoraş Cărlig; nume: Ţelinca, Laşco, Ciudec, Chişcă; pp. 254-5; în altul: Sinata; în altul: Tefa, Slavca, Clude, Nasteca, Vasco Bore, Romşea, Oliana, Ghinda, Pave, Hapca, Gafa, Matea, Drăghici, Merčiu, Griga, Zoica, Oanţa, Nastasca, Voscul, Olina, Dimca, Săriia, Mîndrul, Armanca, Luchie; pp. 256-7), de la Mihai Racoviţă (1725: Lupu Gheuca, Serdar de Orheiu; pp. 258-9; nume: Harea).

*

Un jurnal al revoluţiei franceze din 1830 se dă în *Revue des vivants*, IV, 7. Se strigă ş „Vive Napoléon II” (p. 924). Steagul roşu atunci încă pe turnurile de la Notre Dame (pp. 924-5. Tribunalul de comerţ declară ilegale ordonanţele lui Carol al X-lea (p. 926).

*

Două traduceri din Creangă, de Lucy Bing, în *The Slavonic review*, IX, 25.

*

D. dr. Nicolăe I. Angelescu publică un studiu despre Rudolf Orghidan († 1862), Bucureşti 1930. E vorba de un negustor din Şcheii Braşovului, născut la 1797, care a întemeiat trei fabrici de hîrtie, una de oţel, una de căsci, o spălătorie de lînă. Din marea lui avere tipăreşte cete două volume ale Gramaticii româno-germane din 1838-9. El si Dimitrie Marin, apoi el singur, în sfîrşit, el, cu Ioan Boghici, sprijină, de la 1837, *l'oaia Duminecei* a lui Barac; şi *Italimaua* aceluiasi Barac iese tot prin dărnicia lui Orghidan, care, la 1836, a luat în serviciul comunităţii româneşti ca profesor pe Bariş. La 1848 face parte din delegaţia românească la Viena pentru drepturi politice. A sfîrşit la Bucureşti pe lîngă fiii azezaţi aici.

*

Volumul VI, cuprînzînd secolul al XVIII-lea, din vestita *Histoire de la langue française des origines à 1900* a d-lui Ferdinand Brunot începe printr'o primă parte, în două volume, *Le mouvement des idées et les vocabulaires techniques*. Întăiul fascicul se

ocupă de filosofie, economie politică, negoț, industrie. O magistrală prefață arată afluxul în limbă a noii vieți. Dată fiind imensitatea cadrului, autorul consideră cartea sa, de o așa de vastă știință, totuși numai ca o basă. Bibliografia, așa de bogată, poate servi la orice studii cu privire la secolul al XVIII-lea. Întăiu se cercetează schimbarea de sens a cuvintelor *philosophe* și *philosophie*. „Filosofie“ e acum „o metodă universală“ (p. 12). Se arată ce rezultă din conflictul acestui „libertinațiu de spirit“ cu credința, ea însăși bogată în noi creațiuni lingvistice. Lupta politică lucrează și ea din partea ei. Se trece la partea largă a economiei politice. Numele de „physiocrates“ e datorit, la 1758, editorului operelor lui Quesnay. „Ărmetica politică“ vine din Anglia. Lupte între „filosofi“ și „economisti“, p. 32 și urm. Noua viață politică, a „cluburilor“ și „coteriilor“, își arc partea în crearea unei limbi nouă. „Spiritul public“ vine din Anglia și creiază „publicistul“ (pp. 56-7). De acolo și francmasoneria (pp. 38-9). „Opinia publică“ e francesă, și mai veche (pp. 40-1). „Sentimente politice“ e însă o inovație. „Revoluție“ și „insurecție“ sânt niște parveniți cari-și fac drum. „Opoziție“ e un cuvint recent, care se aplică numai lucrurilor din Anglia (p. 45). La Voltaire întăiu, și tot în legătură cu Anglia, „agitateur“ (p. 46). „Petiție“ va apărea mai târziu (p. 47). Poesia metafisică își are și ea locul. Hazlii legăturile incoherente de cuvinte în pamfletul *l'Ami du peuple*.

Supt titlul de „idées mères“ noua ideologie e examinată în raport cu limba. Se trece în revistă „social“ și tot ce derivă din acest termen, „perfectibilitate“, „progres“, „lumières“, „umanitate“, „filantropie“, „cosmopolitism“. „Fraternité“, capătă un non sens și o vastă răspindire. „Libertatea“ iese din domeniul teologic și filosofie și ia primul loc în vocabulariul politic al timpului (p. 128 și urm.). „Liberal“ se aplică numai la legi, la principii (p. 129 și nota 6). „Egalitatea“ e aruncată în discuție de Rousseau (p. 130). „Patrie“, întrebuițat în sens material de secolul al XVII-lea, capătă acuma unul moral (p. 133 și urm.). „Patrie“ și despotism nu merg alături. Același evoluție la „patriot“, „patriotism“. Statul, care era pentru Turgot, „o Putere în limite naturale“, devine forma abstractă de conducere a societății, „Națiune“, „cetățean“ evoluează în același timp. „Drepturile omului“ trec de la Voltaire la economisti. În domeniul economic, „aggio“ e cuvintul

venețian pentru: ajutor. De la pagina 413 înainte e o adevărată istorie a introducerii mașinilor în Franța (pinze imprimate, bum-bac, lână, etc.). *Vagoane pe șine încă din secolul al XVI-lea în mine* (p. 415 nota 9. La 1787, după exemplul engles, se puteau vedea la Montcenis (*ibid.*, p. 415, nota 12). În partea politică, încă de la Bossuet se vorbește de „constitution d'état“ (p. 427). De Lolme publică la 1787 cartea sa, vestită, *Constitution d'Angleterre*. Se citează și cea, socotită „genială“ de Mirabeau, a lui Casaux, *Simplicité de l'idée d'une Constitution*. Turgot cere o „constitution“. Pentru impositie pp. 480-3.

Fasciculul II, partea întâi, despre știință, e datorit colaborației cu d. Max Fuchs. Se urmărește cu o admirabilă răbdare crearea limbii științelor abstracte. O parte din ea se datorește lui Newton. Ajută entuziasmul publicului pentru știință. „Filosofii“ vulgarizează rezultatul cercetărilor lor. Buffon se opune vocabulariului care se introduce prin Lineu. Un alt capitol privește limba artelor. Curioasă influența lui Poussin, marele pictor, așa de italian și în limbă. I se atribuie introducerea unor termeni ca: *attitude, cadre, clair et obscur, grisaille, madone, svelte* (pp. 692-3). Prin scrisorile lui el apare ca un mare teoretician. Atunci, în secolul al XVII-lea, după *allievo* se face *élève*. Dar în curînd se formează o limbă a atelierelor. Școala lui Rubens învinge pe a lui Poussin în secolul al XVIII-lea și limba picturii se resimte. Tabloul nu mai vrea *logique et raison, ci goût și volupté*. Trebuie *vervâ* înainte de toate, *magie, umor, capriciu, fantasmă, spirit, geniu*. De pe la 1750 însă, autoritatea Academiei. *Sentiment și sensibilitate* „capătă un non sens“. Cuvîntul *romanesque* se întrebuințează de Diderot pentru a spune că figurile lui Boucher sînt ireale (p. 749, nota 5). Diderot vrea ca, în fața subiectului, „să te înfiori de douăzeci de ori, să-ți pierzi somnul, să te ridici noaptea și să alergi în cămașă și desculț ca să pui pe hirtii schițele la lumina unei lămpi“ (p. 750). Romantism curat... O reacțiune către pictura istorică (p. 762 și urm.). Se atacă pictura flamandă, *des bambochades*. Se reia drumul către antichitate (p. 764 și urm.). Era un „*napoussinisme*“ însă, mai mult decît adevărul antic (p. 766). La 1704 încetează expozițiile la Louvre; la 1757 primul *salon* (de la „*Salon carré*“) (p. 768). Pe la 1780 primul „*Museum*“, (*ibid.*). Expoziții particulare, „*ventes*“. Desemnul de „*agrement*“, „*pentru domnișoare*“ se ivește (pp. 768-9). De la 1757 critica de

artă (p. 769). La 1781 se vorbește de „peinturomanie“ (p. 771, nota 8). Snobismul, „tartouillismul“ se ivește și e luat în ris (p. 773). În Germania apare, în 1750-8, la Baumgarten, „estetica“; Franța iea cuvântul la 1753 (p. 799, nota 1).

NOTIȚE ISTORICE

Nu știu dacă s'a observat, în legătură cu *turnurile* dunărene ale lui Iustinian, această ordonanță a lui Valentinian și Valens cu privire la datoria de a face și întreținea asemenea întărituri: „Tautomedi, duci Daciae Ripensis. In limite Gravitati Tuae commisso, praeter eas turres quas refici oportet, si forte indigeant refectione turres, administrationis tempore quotannis locis oportunis extrue. Quod si huius praecepti auctoritatem neglexeris, finita administratione revocatus in limitem ex propriis facultatibus eam fabricam quam administrationis tempore, adiumentis militum et impensis, debueras fabricare, extruere cogeris. Dat. XIII Kl. Iul., Med[io-lano], divo Ioviano et Varroniano consulibus“ (*Codex Theodosianus* XV, I, XIII).

Ce era *pustia* documentelor ungurești o arată această definiție a lui Conachi; „Moșie fără apă sau izvoare în lăuntru sau la unul din capete nu se găsește, căci acele locuri prin ispăsoace se numesc: «din pustie»“ (*Uricariul*, I, p. 393).

Moșia Unchete (*Uricariul*, V, p. 130), trebuie pusă în legătură cu boierul Uncleat, Uncheat de supt Alexandru-cel-Bun.

Pentru Tatul, pe lângă un boier muntean din secolul al XV-lea, satul lui Tatul, Tăteștii, pe Tăzlăul-Sărat (*Arch. istorică*, I, p. 117, no. 164), un Tatul în Moldova supt Ștefan-cel-Mare, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, 14.

Din vechii juzi (цсакъ) pe cari i-a acoperit Domnia munteană se păstra la 1406 acela al Jiului, al Jiului întreg, urmașul lui Litovoiu: Bratul (Hasdeu, *Arh. Ist.*, I, p. 98, no. 134).

Din vechile autonomii ale oraşelor străine rămânea încă în 1453 îndatorirea pentru Domnul Moldovei de a cere voia lor pentru daniu din moara Saşilor, cari, călcînd învoiala, trebuiau să plătească amenda de şaizeci de ruble de argint (*ibid.*, p. 102). Se vorbeşte de *сашы мѣнѣ* (*ibid.*).

*

De unde vine Huşul?

Am răspins teoria husită a Husiţilor. Iată o confirmare a negaţiei mele. La 1489, Ştefan-cel-Mare pomeneşte de siliştea unde fusese târgul Săratei şi unde „Jurj *хоченка*“, al lui Husul sau Huşul, face, vînzare (*ibid.*, p. 154).

*

Între vechile târguri ale Moldovei se uită al Trebeşului, căruia Istrate Dabija-Vodă îi dă un privilegiu în 1662. El era al catolicilor băcăuani, al „băratului din târgu Bacăului“ (*Uricariul*, V, p. 230).

*

Un alt târg dispărut.— La 1643 e vorba de „satul Broşteani unde au fostu trăgul Broşteani, în Ținutul Iaşilor“ (nu „Broşteai“, nici „tîrgu Broaştei“). Locuitorii, cari n’au deci nimic a face cu Bahluiul, sînt represintaţi printr’un Vasile Broască (Hasdeu, *Arch. Ist.*, II, p. 21, no. 289). Tîrgul a devenit o parte a Iaşilor.

*

Din ce în ce mai mult mă încredinţez că așa-numitul „Cîmp al lui Dragoş“ e în legătură cu înaintaşul lui Bogdan. El cuprindea, pe apa Nechitului trei sate, între care Paşcanii şi Dragoteştii (*ibid.*, I, p. 110, no. 154). Aşa spune în actul lui Alexandru Lăpuşeanu din 8 April 1419. Altul de la Alexandru-cel-Bun, de la 9 Maiu 1555, arată că şi satul Cîndeştii era în acest „Cîmp“ (*ibid.*, pp. 110-1, no. 155).

Pentru Păşcani socotiţi ca din Cîmpul-lui-Dragoş şi supt Petru Rareş, *ibid.*, pp. 132-3, no. 191.

*

Pentru titlul de: Mircea-cel-Bătrîn. Un „hrisov sobornicesc“ al lui Alexandru Mavrocordat în Moldova din 1785 spune lui Grigore Matel Ghica: „Grigorie Ghica Voevod Bătrîmul“ (*Uricariul*, II, p. 75).

*

În actul din Hasdeu, *Arch. Ist.*, II, p. 19, interesant e *Berindeiu* ca *boier*; va fi un pretendent.

*

Județul Pădureț e pomenit într'un act de la Vladislav-Vodă, din 24 Iunie 1524 (Hasdeu, *Arch. Ist.*, I¹, p. 104, no. 142). Hasdeu nu l-a putut identifica, a adăus un semn de întrebare și l-a evitat în traducere.

*

Nu e fără însemnătate numele satului „Zugravii la Hîrlău“, care aparține Costineștilor (*ibid.*, III, p. 281).

*

În cronică germană a lui Ștefan-cel-Mare se dă, la lupta cu Hromot, un loc de frunte, potrivit cu legenda, lui Purice. Acest Purice apare ca pîrcălab de Hotin într'un document din 1494 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 38). Dar încă la 10 Ianuar 1435 numele-i dispăre (*ibid.*, p. 39, no. XVII).

*

Actele lui Ștefan din Hîrlău cu grija Ungurilor de la vie, un Kiss, un Oláh, un Gyurkó, un Kárvák, o Agata (*ibid.*, p. 146 și urm.), sînt deosebit de interesante.

*

Afacerea fugarilor din Caffa, pomeniți în aceeași cronică germană a lui Ștefan-cel-Mare, se presintă și în solia de la 1481 a lui Ștefan-cel-Mare la Caffa (*ibid.*, p. 365). Se vede că bieții Genovesi fugiseră la Camenița în 1476, împreună cu „săracii“ suceveni, înaintea Turcilor. Ei erau considerați ca niște prinși de războiu și duși în lanțuri. Magistratul din Camenița îi liberează. Dar Sultanul cere pe fugari. Ștefan dă pe cei rămași; pentru cei douăzeci de la Camenița e silit a plăti 9.000 pentru cinci și cite 5.000 de fiecare din ceilalți. Domnul vrea o despăgubire. Bogdan credea că e vorba de ostași tatari (*ibid.*, p. 366, nota 3).

*

„Chișinăul Roșu“ pe Botna, în actul lui Ștefan de la 10 April 1458, e o cascadă, un „clăbucet“ (*ibid.*, I, p. 8, no. V).

*

Toderaș Armașul dintr'un document al lui Ștefan (1464) (*ibid.*, I, p. 82, no. LI) nu face să se gicească și dincoace de Dunăre

forma macedoneană *auş-avus*. Căci cf. și Auoășa, de unde e originar, *ibid.*, p. 207.

*

Isaia, pircălabul de Chilia, boierul urmărit cu atita atenție de cronica germană, dă la 15 Decembre 1465 episcopiei din Roman niște Țigani (*ibid.*, pp. 31-2, no. LVIII).

*

Marușca, fata lui Mihail Misici, de supt Alexandru-cel-Bun, căreia Ștefan îi face o donație în 1466 (*ibid.*, p. 107, no. LXIV), să nu fie mama lui Alexandru, fiul lui Ștefan? Dar și altă Marușcă la pagina 138, no. LXXXII. O Marușcă, soția lui Andreico Șerbici, *ibid.*, pp. 191-3, no. CIX. Lor nu li se fac donații.

*

Nume ungurești pe la Trotuș: Furău=Forró, dar și un „Ungurean” romin, Ivanco, care ține pe fata lui „Furău” (1466), *ibid.*, pp. 92-3, no. LIX.

*

Și la 1466 o danie „la Chișinău, la fintina Albăsoara”, *ibid.*, p. 116, no. LXIX.

*

Dintr'un act al lui Ștefan de la 7 Maiu 1470 se vede că mătușa lui, Chiajna (cred că trebuie *Кикжна*, nu *Кикжна*), era fiica lui Alexandru-cel-Bun și a Marinei, „autokratorissa” greacă; numele ei adevărat, care se găsește odată, e deci Vasilisa. O Vasilisa, prin imitație, și la p. 459.

*

Ungurii de la Hirlău și în 1470 (*ibid.*, pp. 149-50, no. LXXXVII).

*

Dresele lui Vlaicu, unchiul lui Ștefan, arse în „casa Rusului din Flocești” (pp. 177-8, no. CI).

*

Că Alexandru-cel-Bun înseamnă „cel Bătrîn” se vede din actul lui Ștefan de la 17 April 1480, care-i zice așa (*ibid.*, p. 259).

*

Intre boierii munteni refugiați la Ștefan-cel-Mare, un Stanciul Sinescul, la 1458 (*ibid.*, pp. 24-5, no. XIII). Tot așa la 1464 un Mircea ploșcar, adaus supranumerar la mărturii și care poate fi viitorul pretendent muntean, „fiul Călțunei“ (*ibid.*, p. 84). Apoi un Vlad Mursea (*ibid.*, pp. 135-6, no. LXXIX). Un Dragomir Banul e în aceeași categorie (*ibid.*, II, pp. 7, 11). Și un Dan Socol la 1473 (*ibid.*, pp. 189-91, no. CVIII).

*

Șandru Negru, care pierde un zăpis la Cetatea-Albă înainte de 1462, trebuie să fie un negustor (*ibid.*, p. 60).

*

Numele de Oltea al mamei lui Ștefan-cel-Mare a putut părea curios. Dar la 22 Ianuar 1489 e vorba de Mărinca și *Oltea*, fetele lui Pătru Brudur (*ibid.*, p. 366, no. CXCIV).

*

Hrăman nu poate fi, cum propune d. Gôrka, descoperitorul cronicăi germane a lui Ștefan, și pentru că era nepotul, prin fata Crăștina, a boierului Oțel, deci de loc German (*ibid.*, pp. 73-4, no. XLIV). Un Oțelescul și la pp. 80-1. V. și no. LXXVI, pp. 129-30. Un Șteful fiul lui Hrăman, *ibid.*, p. 300, no. CLXVII. Toader, fratele lui Hrăman, *ibid.*, p. 380, no. CXCIX. Un Țigan Hrăman, *ibid.*, p. 14.

*

Duma Isăescul din 1489 trebuie să fie fiul lui Isaia din Chilia (*ibid.*, p. 376).

*

Nu s'a observat până acum mențiunea, într'un act al lui Ștefan din 29 August 1480, a fiilor vestitului negustor Caliani, *Călian* din Cetatea-Albă, Ivașco și Iurie, cari cumpără un Țigan, un „Tătar“, Costea (*ibid.*, p. 243).

*

Scriitorul actelor de la 1482, de la 17 Februar, 17 August, 23 Septembrie, Septembrie 1485 și de la 15 Maiu 1484 e „Toader fratele lui Ion Даскала“ (*ibid.*, pp. 266, 268, 270, 272, 276-7). E un *dascăl de școală*. Cum actul următor e scris de un Ion, se impune identificarea lui cu dascălul. Fratele revine la 14

Maiu 1480 (*ibid.*, p. 283) și în cel următor. Urmează un Costea, și el fratele lui Ion dascălul (*ibid.*, pp. 286, 288, 296, 349, 398).

Toader diace în 1487 (pp. 292, 302, 305, 309, 311, 313, 318, 324, 352, 362, 368, 374, 381, 385-6, 391, 421, 428-9, 431, etc). Ion însuși își zice și *diac* (*ibid.*, pp. 294, 298, no. CLXV; pp. 307, 319, 325, 335, 345, 397, 404, 409, 433, 457); e fratele lui Lucea, *брат ЛУЧНИКЪ* (p. 268, no. CXLVII; p. 316). Lui Toader însă i se zice Popovici (*ibid.*, p. 462, no. CCXXXIV).

*

Un pircălab de Crăciuna, singurul cunoscut, Mihul, la 13 Maiu 1484 (p. 281).

*

„Moise filosoful“ apare și la 1488, la Trotuș: *РАДЪ БИЛА ЦАНА УТЪ МОИША* (*ibid.*, p. 345). Un Moiseiu, *ibid.*, p. 461, no. CCXXXIII.

*

Manzilla din Argeș al lui Nicolae Olahus poate fi în adevăr Momcilă. Numele nu se află numai în Balcani. La 1631 un Momcilă din Dedulești (Buzău), Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 289, no. 3.

*

Pentru Mitropolitul muntean Eftimie, un act din 2 Maiu 1571, Hasdeu, *Arh. istorică*, III, p. 48, no. 12.

*

Icoana dăruite de Țar lui Boris Gudunov lui Mihai Viteazul sînt pomenite într'o dare de samă despre întîlnirea solului acestuia, Petru Armeanul, el însuși un zugrav, la Pilsen, cu trimesii moscoviți (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 418, no. 12). Boris pretinde că mai dăduse bani și „pentru zidirea bisericilor“ (*ibid.*).

*

Chiril Lukaris, ca Patriarh de Alexandria, e iscălit supt un act al lui Gavril Movilă ca Domn muntean, la 12 Februar 1618 (*ibid.*, II, p. 196, no. 338).

*

La Ustie, în exil, Elisaveta (*Elisavefta*; pe pecete *Elisafra*), văduva lui Ieremia Movilă, dă și, ea în românește, la „Februar 1615, lui Alexa Mustățâ stăpinire pe un sat dăruit la moarte de „dumneaci gupăneasa bătrâna maica răpăosatului Domnului meu Eremiia-Vodă ș'a noștri“ sau, pe scurt „Movi oe“. Actul e scris de Duml-

tru Buhuș, care nu era pisar domnesc (Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 128, no. 186).

*

Dimitrie Cantemir tălmăciu. — În călătoria lui d'Avril se spune că Domnul Moldovei, care era Constantin Cantemir, li-a vorbit ospetilor francesi două ceasuri, și despre cuceririle lui Ludovic al XIV-lea, și că s'a declarat foarte mulțămuit că are acum prieteni matematici (*ibid.*, II, p. 14). Cum Domnul era total incult, conversația a trebuit să fie tălmăcită, adecă de fapt creată de Dimitrie Cantemir (c. 1690).

*

Pentru fuga lui Grigore Matei Ghica înaintea Rușilor lui Mûn-nich, în *Uricariul*, II, p. 29: „Întîmplîndu-ne noi în sat în Roșieci și înțelegînd c'au trimes după noi un pogheaz, am purees de la Roșiești spre Galați, cu toată urdia noastră, și, fiindu-ne treacățul nostru pe în Ținutul Covurluiului pe la satul Găneștii, în care sat este casa căpitanului Ioan Giușcă, lovind noi pe la casa lui fără veste, cu toată urdia noastră, și văzînd el că precum sîntem noi, îndată au venit la noi și din cele ce au avut ne-au scos conace, dar, afară din çonacul ce ne-au dat, au avut cîtăva pagubă de spre oșteni noștri.“

*

Pentru trecutul Brăilei.—După 1739 „smeritul giudecător Brăilii Isac-zadea Derviș-Mustafâ“ vine la Iași ca să judece un proces al unor Turci cu lordachi Cantacuzino Deleanul, care ar fi luat la 1739 niște oi ale lor de la Hotin. Boierul cîștigă: „Turcul plă-tește“ și cînd judecă Turcul (*Studii și doc.*, XI, p. 83, no. 160).

*

Se știe că la 1802 și Moldova a fost încredințată Domnului muntean Alexandru Suțu. La 20 Iunie, într'un act, el datează din „cea d'întăiu Domnie a noastră la Moldavia i Țara-Românească“ (*Uricariul*, I, p. 305).

*

Jurnalul mergerii boierilor din 1822 la Constantinopol, operă modestă, de geografie descriptivă și de politică, are de sigur ca autor pe Ioan Tăutul. Greșit, Codrescu (*Uricariul*, V, p. 139), o atribuie lui Beldiman, poetul.